

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

**ПРОБЛЕМИ
СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ
НУМИЗМАТИКЕ
II**

**Сепарат из Историског гласника
бр. 3—4 за 1957 г.**

БЕОГРАД

Problemi srpske srednjovekovne numizmatike

(Nastavak)

4) UPOTREBA RIMSKOG BAKARNOG NOVCA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI. Jedna od najneprihvatljivijih Marićevih tvrdnji je teza da su se u srednjem veku Srbi služili rimskim bakarnim novcima. Malobrojnost i neznatnost dosad poznatih emisija opštedržavnog bakarnog srednjovekovnog srpskog novca²²¹ naveli su neke autore na misao o upotrebi antičkog bakarnog novca u srednjovekovnoj Srbiji. Ove postavke dodirnuo se u prošlom veku Cedomilj Mijatović²²² na osnovi toga što je Šafarik pogrešno proglašio jedan Justinianov folis za rimski novac Joviana ili Juliana kontramarkiran od Dušana.²²³ Nju Justinianov folis je delimično prihvatio i Rešetar.²²⁴ Danas je zastupa i razrađuje Dr Rastislav Marić. Pogledajmo šta o tome on kaže: „Iako je trgovina razmenom sigurno postojala još i u sredini XIV veka, — na to nas upućuje činjenica da se i u Dušanovom Zakoniku vrednost određuje u stoci i novcu, — izgleda da je i kod nas, kao i u zapadnoj Evropi, sitan rimski novac bio vrlo dugo u upotrebi, možda sve do početka XIV v.: najstariji dubrovački folari su, naprimjer, kovani po ugledu na sitan vizantiski bakarni novac VI veka, koji je takođe mogao služiti istoj svrsi i u nemanjičkoj Srbiji, jer se vrlo često nalazi u većim ostavama koje još nisu ispitivane.“²²⁵

Marić stalno ističe značaj ostava za proučavanje srednjovekovne srpske numizmatike. Na koje se to ostave oslanja za ovu tvrdnju i na koje materijalne podatke uopšte?

U Srbiji i Makedoniji zaista se često nalaze ostave vizantiskog i rimskog bakarnog novca, ali treba se pitati iz koje su epohe te ostave? Rimске ostave bakarnog novca obuhvataju novce nekoliko vladara iz tačno određenih perioda, naprimjer novce Proba i njegovih bliskih prethodnika, novce epohe Konstantina i njegovih sinova, ili novce samih nekih careva, naprimjer od Valentinijana I do Teodosija I. Sve te ostave sadrže novac samo do određene godine svog vremena. Ostave vizantiskih bakarnih novaca najčešće obuhvataju krupne bakarne novce, folise Anastasija, ili Justina I i Justinijana, ili su u pitanju čankasti bakarni novci iz vremena dinastije Komnina i Andela. Dakle, sve su to ostave iz određenih i vremenski ograničenih epoha, pre pojave srpskih dinara, kad je na toj teritoriji rimski ili vizantiski novac bio u upotrebi.²²⁶

Nijedna ostava takvog bakarnog novca ne sadrži novac različitih epoha, da bi se na osnovu toga moglo pretpostaviti da je taj novac kasnije, jednovremeno, bio u upotrebi. Nema nijednog slučaja da se u nekoj ostavi našao srpski novac pomešan sa rimskim ili vizantiskim. Usto ni jedan istorijski izvor ne daje nam za pravo da tako šta zaključimo. Pozivanje Marića na to da su ostave vizantiskog bakarnog novca sa date teritorije dosad neispitane, pretstavlja čudan argumenat. Ako varijante nisu proučene, sastav tih ostava u grubim crtama poznat je svima koji su se za to interesovali.

Izrada dubrovačkih minca po ugledu na rimske i vizantiske uzore, u vreme kada je to bio običaj, nije isto što i upotreba bakarnog vizantiskog novca iz VI veka u nemanjičkoj Srbiji. Uostalom, postavimo pitanje kakva je trajnost bakarnog novca u opticaju?

Ako je neko utvrdio da je, naprimjer, u Marselju u određenom vremenu i uslovima taj novac stvarno bio u upotrebi, on se oslanjao na konkretne podatke. Gde su Mariću te materijalne činjenice? Marić to tvrdi bez ikakvih podataka, sasvim neodgovorno, štaviše nasuprot postojećih podataka. Prihvatanje ovakvih tvrdnji, datih za sasvim druge uslove i

²²¹ Napominjemo, da smo u našem referatu, održanom na zajedničkoj sednici Istoriskog i Arheološkog instituta SAN 16 maja 1957 godine izneli tvrdnju i pružili argumente da su ove emisije falsifikat srebrnih vrsta rađenih u to doba.

²²² Glasnik SUD XXV, 188—9.

²²³ Isto, III, 257.

²²⁴ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, 124—126, 469—470. Napominjemo da se podatak Filipa De Diversa iz 1440 godine o upotrebi starog bakarnog novca u Dubrovniku ustvari odnosi na mnogo kasniji vizantijski novac. — Isto, 685.

²²⁵ Marić, n. d., 72—3.

²²⁶ Za tačnost naših navoda pozivamo se i na Marićev kratki prikaz ostava starog novca u numizmatičkoj zbirci narodnog muzeja u Beogradu. — Saopštenja zavoda za naučno proučavanje spomenika kulture NR Srbije I, 1956, 179—181.

vremenska razdoblja, njihovo nekriticko kalemljenje na naše prilike, bez obzira što je to učinjeno u rezervisanoj formi („izgleda“), sasvim je nedopustivo. Opasnost od takvih proizvoljnih postavki naročito je velika kada ih čini lice za koje se pretpostavlja da poznaje činjenice.²²⁷

5) SLOVNE OZNAKE NA SRPSKOM SREDNJOVEKOVNOM NOVCU. Marić tvrdi da su slova koja susrećemo kao oznake na srpskom srednjovekovnom novcu u stvari oznake kovnica, odnosno mesta u kojima su bile kovnice²²⁸. Podimo od toga da je ova tvrdnja tačna. Pogledajmo koliko ima takvih oznaka. Samo na naličju srpskog novca našli smo 265 različitih oznaka, u koje ulaze slova. Umanjenje tog broja na račun oznaka koje bi se mogle uzeti kao oznake jedne te iste kovnica možemo nadoknaditi oznakama sa lica novca koje nismo uzeli u račun, mada ih Marić smatra oznakama kovnica. Grupiramo li ove oznake po prvom slovu vidimo da je zastupljena gotovo cela abeceda, kao i neka cirilička slova. Razume se da su u pomenutom pregledu oznaka pojedina slova jače zastupljena. Tako naprimjer, 32 oznake počinju sa N, 26 sa P, 23 sa M, 20 sa T, 16 sa B, 11 sa R itd. Zar je moguće da je zaista bilo toliko kovnica?

Iz odredaba Dušanovog zakonika znamo da su u srednjovekovnoj srpskoj državi zlatari mogli da kuju novce samo po volji carevoj u gradovima i da žive samo u trgovima koji su bili posebno određeni za kovanje novca „ОУ ТРЂГОВЂХЬ ГДЂ ИЕСТЬ ПОСТАВИЛЮ ЦАРСТВО МН ДННАРЕ КОВАТН“²²⁹, a da nisu mogli da budu u selima i župama, i ostalim trgovima.²³⁰ Zapitajmo se da li je u tim uslovima zaista mogao postojati tako veliki broj kovnica, da li se zaista mogu naći kod svakog navedenog slova desetine takvih trgovaca gde se mogao kovati novac?

Ono što naročito zbujuje, to je nagli porast broja kovnica. Po Mariću se druga kovnica u Raškoj, rudnička, pojavila tek oko 1300 godine,²³¹ a na sigurnim Milutinovim i Dragutinovim novcima nalazimo 35 vrsta slovnih oznaka samo na naličju. To znači da bi po Marićevim koncepcijama u periodu od 21 godine, od 1300 do Milutinove smrti, proradilo više desetina novih kovnica. Podemo li od Marićeve klasifikacije koja uvećava broj Milutinovih vrsta, broj slovnih oznaka samo na naličju, odnosno broj kovnica u vremenu Milutina, penjao bi se na 54.

Pogledajmo sporno pitanje u istorijskoj perspektivi i kroz praksu drugih država, razmotrimo da li je na teritoriji srednjovekovne Srbije moglo biti toliko kovnica.

Marić stalno povlači paralele sa rimskom numizmatikom. Šta više, on se na nju poziva čak i u poglavljiju gde obrađuje pitanje kovnica.²³² Jednovremeno on se žali što i ranije nije uzimano u obzir iskustvo stečeno proučavanjem rimskog novca.²³³ Zapitajmo se, koliko je bilo rimskih kovnica na teritoriji čitave današnje Jugoslavije? Na njoj su se nalazile samo dve opštne državne kovnica (Siscium i Sirmium) i dve lokalne (Stobi i Viminacium), pored 3—4 rudnika, koji su kovali samo svoj, rudnički bakarni novac, te se slobodno mogu izostaviti iz računa. Dakle, na teritoriji čitave današnje Jugoslavije bilo je samo 4 kovnica. Broj kovnica je bio jako ograničen i u Vizantiji. Na našoj današnjoj teritoriji nije bilo ni jedne. Sem toga, treba podvući da se na rimskim novcima od vremena kada su se kovnica namnožile, odnosno kad su počeli da ih obeležavaju, i na vizantinskim novcima, oznake kovnica nalaze samo na naličju, i to gotovo uvek pri dnu. Pri tom ove oznake u najvećem delu slučajeva pretstavljaju skraćeno ime grada gde je bila kovnica. Samo u izuzetnim slučajevima kovnica je obeležena jednim slovom, a nije nam poznato da je obeležavana sa dva inicijala. Sve je to u potpunosti suprotno onome što Marić zastupa, kada je u pitanju srpski novac, kako u pogledu broja kovnica, tako isto i u pogledu njihovog obeležavanja. Ni u jednom slučaju slovna oznaka na srpskom novcu nije dovoljna da se stekne sigurnost u njeno značenje, kao što je to čest slučaj sa rimskim oznakama, naprimjer, SIS, SIRM i SERD (Serdica). Pogledajmo kako stoji kod drugih država iz tog doba. Po samom Mariću, „ni mlečka, ni dubrovačka, ni bugarska kovnica nisu stavljale nikakvu oznaku, jer su bile jedine

²²⁷ Činjenica da se ne možemo složiti sa tezom da je stari rimski i stari vizantiski novac bio u upotrebi u nemanjičkoj Srbiji, ne sme se protumačiti da odbacujemo pretpostavku da je savremenii vizantinski i drugi inostrani bakarni novac kao i novac star nekoliko decenija, mogao da služi kao sitan novac. Na ovo pitanje, kao i na pitanje tadašnje potrebe za sitnim bakarnim novcem na srpskoj teritoriji van Primorja, osvrnućemo se u našem drugom radu „Srpski srednjovekovni bakarni novci“, koga smo već pomenuli.

²²⁸ Marić, n. d., 117—128.

²²⁹ čl. 223 Novakovićevog izdanja Dušanovog zakonika; Šafarik, 180, Pr. 166.

²³⁰ Ljubić, n. d., XXIII.

²³¹ Marić, n. d., 119.

²³² Isto, 117.

²³³ Isto, 3.

samo na naličju, 189 raznih parova. Smanjenje tog broja na račun različitih tipova istoga slova, obrnutih slova, izmene redosleda slova, kao i Marićeva tumačenja po kojima se jedno slovo uzima u cirilici a drugo u latinici, ne menja bitno stvar. Posle svih ovih eliminacija dodamo li ostatku razne druge parove sa lica novca, još uvek imamo tako veliki broj kombinacija da se njihovo rešenje ne može tražiti u dvodelnim imenima kovnica. Po našem mišljenju isključeno je da je postojalo toliko kovnica čije je ime bilo sastavljeno iz dva dela. Kudikamo je verovatnije da se radi o početnim slovima imena i prezimena.

Zar bi ikoji istoričar mogao prihvati da su napr. sledeće oznake dvodelna imena gradova: M—C, M—Y, M—O, M—B, M—N, M—G, M—L, M—I, M—P, M—M, M—T, L—B, L—V, L—G, itd.²⁵⁰

Marić ne ostaje dosledan ni prednjoj svojoj tvrdnji. Dve stranice dalje on čita oznaku T—R kao jednodelnu reč, Trgovište.²⁵¹ Drugim rečima on proglašava naučnom istinom sve što god mu padne na pamet, primenjujući onaj način čitanja koji mu je trenutno pogodan.

Još su čudnija neka druga tumačenja ovog klasičnog filologa. Tako naprimer, za oznaku C—S on kaže da je to Skoplje, da je leva strana početno slovo ovog grada cirilicom, a desno latinicom.²⁵² Na isti način on proglašava oznaku P—R, za oznaku Rudnika.²⁵³ Putem takvih smelih čitanja Marić „utvrđuje“ da je Rudnik označavan jednom prilikom sa P—R, a drugom prilikom sa R—V.²⁵⁴

Ostavimo za momenat po strani ove metodološke zamerke. Pogledajmo kako je Marić pročitao pojedine oznake i da li je to čitanje sigurno.

Oznaka PR — označava po Mariću Prizren,²⁵⁵ a zašto to ne bi bila Priština? Oznaka T—R označava po Mariću Trgovište.²⁵⁶ Zašto te ne bi bila Trepča? Oznaka N—G označava po Mariću Novi Grad.²⁵⁷ Novci sa ovom oznakom kovani su za vreme Stefana Dečanskog u Dušanu, a u varijacijama slova i za vreme Vukašina. Ona je jedna od tri najčešće oznake koja se sreće na srpskom novcu, pošto se pojavljuje samo u jednom obliku kod 8 vrsta. Kakav je ovo značajni grad Nemanjičke periode koji dolazi u red najvažnijih kovnica?

Ova intuitivna metoda čitanja, gde se oznake razrešuju na osnovu srednjovekovnog imena koja vam prvo padnu napamet, potpuno je nedopustiva u nauci.

Razmotrimo jedan od slučajeva gde postoji i izvesna dopunska argumentacija. Oznaku P—L Marić čita Plana,²⁵⁸ a pri tom to povezuje za činjenicom da se ova oznaka nalazi na novcu Branka Mladenovića, u čijoj je oblasti bio ovaj rudnik gde je postojala i kovnica.²⁵⁹ Ova se oznaka, nažalost, nalazi još na nekim novcima, na ulciljskim folarima Uroša sina Dušanovog i na skadarskim dinarima Đurđa II Stracimirovića.²⁶⁰ U svetlosti tih činjenica, a posećijalno uvezši u obzir da je u Ulcinju postojala kovnica, i da Đurđe II Stracimirović nije imao veze sa blašču Branka Mladenovića, vidimo da je Marićovo čitanje netačno.

Zadržimo se na drugim oznakama. Dva krina sa strane Isusovog prestola. Marić ne smatra kovničkim znakom, već je to „samo ukras da bi se ispunilo polje“.²⁶¹ Nasuprot tome, dva drveta na istom mestu, po njemu, označavaju kovnicu. U vezi sa tim Marić kaže da je drvo „svakako simbolički znak kovnice čije je ime bilo izvedeno od reči DRBO (kao Drijeva)“, pominjući pri tom pojavu ovog naličja na novcu cara Dušana.²⁶² On prečutkuje, prvo, da se ova oznaka pojavljuje samo na jednoj vrsti novca cara Dušana, drugo, da se ona javlja u nešto drugom obliku još jednom, na jednoj vrsti novca Vukašina, što potpuno isključuje njenovo vezivanje sa trgom Drijeva koji se nalazi na Neretvi.

Pogledajmo da li slova kraj Isusovog prestola ili kraj stojećeg Isusa mogu da budu oznake kovnice, tj. grada.

²⁵⁰ Prilikom navođenja gornjih slova apstrahirali smo razne oblike pojedinih slova i ispravili neka prevrnuta slova.

²⁵¹ Marić, n. d., 128.

²⁵² Isto, 125.

²⁵³ Isto, 76, 261, 386.

²⁵⁴ Isto, 321, 374, 391.

²⁵⁵ Isto, 124, 372. Otvaranje kovnica u Prizrenu 1370 godine, u vreme kralja Vukašina (Rešetar, I, 479) ne može da objasni ovu slovnu oznaku koja se javlja samo na Dušanovom carskom novcu.

²⁵⁶ Isto, 128.

²⁵⁷ Isto, 127.

²⁵⁸ Isto, 128, 346.

²⁵⁹ Isto, 91.

²⁶⁰ K. Štokert, Die Münzen der Städte Nordalbaniens, 79, 116—117; Ljubić, n. d., Tab. X, br. 13—15.

²⁶¹ Marić, n. d., 121, 31.

²⁶² Isto, 121.

U srednjovekovnoj srpskoj numizmatici, od celih imena pokraj Isusa pojavljuju se uglavnom imena lica Uroš, Jakov. Verovatno je to imalo i religiozni značaj, pošto su se ova lica time stavljala pod neku vrstu Isusove zaštite. Kod jedne jedine vrste, kod novobrdske dinare kneza Lazara, tu se pojavljuje natpis NOVO MONTE MON ARGENT (po Ljubiću). Čak i u tom slučaju, on je najčešće, kod najbrojnije vrste, odvojen od Isusa okvirom. Samo kod dve vrlo retke vrste, jednog primerka sa ciriličkim natpisom na licu, i druga dva primerka (od kojih je jedan iz naše zbirke) sa latiničkim natpisom na licu, tog okvira nema.²⁶³

Marić ni ovog puta nije dosledan svojim postavkama. Mada zastupa stanovište da slovne oznake pretstavljaju inicijale kovnica, neke od njih razrešava imenima. Tako, na primer, pozivajući se na natpis YPOIII na naličju jedne vrste Milutinovog novca (Ljubić,

Tab. IV, 7) on tumači oznaku M na istoj strani novca, kao i oznaku sa izmenjenim redosledom (Ljubić Tab. IV, br. 5), kao ime Milutina, odnosno čita Milutin YPOIII.²⁶⁴

Zašto Marić pribegava dvema metodama razrešavanja slovnih oznaka. U jednom slučaju on ih tumači kao imena gradova, a u drugom kao imena lica. Zar nije prostije sve slovne oznake smatrati oznakama lica? Zar ovakav dvostruki način čitanja ne ide u prilog mišljenja da se početna slova imaju razrešavati samo kao imena.

Za nas je oznaka M— samo jedna od mnogih slovnih kombinacija, te se zato ima tumačiti kao i sve ostale. Ipak, treba podvući da se sa čitanjem Marića, tj. sa njegovim tumačenjem da ova oznaka pretstavlja skraćeno ime Milutin YPOIII, u potpunosti ne slazemo. Jedina slovna oznaka koja bi se mogla čitati kao ime vladara jeste oznaka B—Λ na novcima Vladislava II., na licu novca gde se nalazi lik vladarev, pored toga lika i pored njegovog imena isписанog cirilicom. (Ljubić Tab. III, br. 21.) U tom bi se slučaju moglo pretpostaviti da je to novac kovan u ličnoj kovnici vladara, neizdajot pod zakup.²⁶⁵

Oznaka koju Marić tumači kao monogram — ligaturu imena YPOIII pretstavlja u stvari samo retki oblik slova IO.²⁶⁶

Sa istom lakoćom kako čita pojedine slovne oznake Marić menja i svoja mišljenja i prihvata nova. Tako je, naprimjer, u svom saopštenju Arheološkom institutu SAN dokazivao da oznaka ST znači Stezan. U diskusiji koja je vođena povodom njegovog saopštenja osporavali smo ovu postavku i tvrditi da se nikakav CTEZAHb ne pominje u istorijskim izvorima, da nijedan takav primjerak ne postoji u javnim i privatnim zbirkama, te je Ljubićev primjerak rđavo iskovana i pročitana vrsta Stefana Lazarevića, koja nosi natpis CTEFAHb, a u svemu je ostalom slična sa spornom vrstom. Marić ne samo što menja svoje mišljenje, on u potpunosti prihvata i prisvaja naše objašnjenje i objavljuje ga kao svoje.²⁶⁷ Na mesto svog starog tumačenja ove oznake Marić sada kaže da je ST skraćenica za Sanctus.²⁶⁸

Dakle, u ovom slučaju, Marić nalazi treće rešenje za slovne oznake. Prvo su to bili inicijali gradova, onda inicijali kraljevog imena, najzad inicijali sveca.

I ovo poslednje Marićovo rešenje nije tačno. Na srpskom srednjovekovnom novcu imenica sanctus nije skraćivana na St, već gotovo isključivo na S. Tako se, naprimjer, ovo skraćivanje pojavljuje na bakarnim novcima Bara, na kojima je prikazan sv. Đorđe na konju, u natpisu S. G.;: na bakarnim novcima grada Svača u Galicju i natpisu S. IOHANES; na novcima Skadra u natpisu S. STEFANVS.; na bakarnim novcima grada Ulcinja, u skraćenici Sv. Marije, kao S—M.; na novcima grada Kotora u natpisu S. TRIPHON....; na bezbrojnim vrstama i varijantama opštedržavnog novca perioda kraljevstva na kojima kralj prima amblem od sv. Stefana u natpisu S. STEFAN. U jednom jedinom slučaju kod jedne

²⁶³ Imena gradova pojavljuju se kraj svetaca zaštitnika pojedinih gradova samo kao sastavni delovi imena svetaca, naprimjer, S. STEFANVS SCVTARENSI i S. TRIPHON CATHAREN.

²⁶⁴ Marić n. d., 37 i 41.

²⁶⁵ Napominjemo da postoji i varijanta ove oznake Λ — obrnuto B.

²⁶⁶ Ovo se slovo u njegovom drugom obliku, pojavljuje među slovnim oznakama, naprimjer, na kotorskem novcu Dušana (IO — G) i Uroša (IO — P) — Numismatische Zeitschrift, Band XLV, 127 i 129.

²⁶⁷ Marić, n. d., 105. Za realnost naših navoda pozivamo se na zapisnik sednice Arheološkog instituta od 22. oktobra 1951 godine, koji, mada ne donosi u potpunosti i tekstuelno pojedine stavove, daje realnu sliku o tome ko je tada zastupao određeno mišljenje.

²⁶⁸ Marić, n. d., 126.

varijante bakarnog novca grada Drivasta susrećemo za sv. Mariju skraćeniku MA—TS.²⁶⁹ Uostalom, šta bi značio natpis ST·Φ pored Isusovog prestola²⁷⁰ ako ga pročitamo na taj način?

Kako, se čita skraćenica ST, Marić je mogao da vidi na drugoj strani onog istog novca koji je imao u ruci. Na toj vrsti Dušanovog carskog novca ime cara Dušana skraćeno je na ST. IP. ROIOM... Isto skraćenje ST, susrećemo i na bakarnom novcu grada Skadra iz jednog perioda mletačke okupacije (1435—40), gde стоји umesto S. STEFANVS, S.St.²⁷¹ Dakle, ST je skraćenica za ime Stefan, a ne za pridjev Sanctus.

Marić daje neobična tumačenja oznaka i proglašava oznakom određene kovnici i oznake koje se pojavljuju na malom broju naličja, a često na jednoj jedinoj vrsti novca, kao što je to, naprimjer, slučaj sa oznakama: dva anđela (1), PR — (1), NO-P (1), O-G (1), C-S (2), dva drveta (2), S — (1), A—M (na aversu, 1), ali zato čutke prelazi preko oznake M-B pisane sa običnim M, koja se pojavljuje na naličju 5 vrsta novca i kod 2 različita vladara, i ne daje njenu tumačenje.

Uprkos navedenih fantastičnih čitanja Marić je protumačio samo 22 oznake, tj. samo 8,3% svih nama poznatih oznaka na naličju srpskog srednjovekovnog novca.

Pogledajmo kako Marić rešava čest slučaj pojave različitih slova na prednjoj i zadnjoj strani jednih te istih novaca. On kaže: „da su u ovim slučajevima kalupe za izradu novca radile dve različite kovnici, jedna za avers, a druga za revers, koje su na njih stavljale svoje oznake.“²⁷²

Ispitajmo kako se često ovakva pojava dešava. Kod Milutinove vrste krstatih groševa, tj. kod vrste sa gologlavim kraljem koji prima krst, koja nosi natpis VROSIVS S STEFAN/REX, ako odbacimo primerke sa natpisom YPOIII na naličju, nalazimo ukupno 42 slovne kombinacije. U 35 slučajeva, tj. u 83,3% oznake postoje na dvema stranama. Pri tom treba naglasiti da se i na jednoj i na drugoj strani stalno pojavljuju različite oznake. Pođemo li od Marićevih objašnjenja, ova bi se izmena kalupa obavljala među svim kovnicama u zemlji, uprkos činjenice da su i jedna i druga strana izrađivane u jednoj te istoj kovnici, pošto iste grupe slova susrećemo u više slučajeva čas na licu, čas na naličju. Pošto se oznake sa obe strane novca susreću kod sve tri brojne vrste krstatih dinara, ova bi Marićeva izmena kalupa uslovila živ saobraćaj među kovnicama u relativno teškim saobraćajnim uslovima toga doba. Zapitajmo se zašto bi se ovakva razmena praktikovala? Jedna strana nije bila vezana za određenu kovnicu, pošto se na krstatim groševima Stefana Dečanskog oznake T—R i T—O smenjuju, čas je jedna na licu a druga na naličju, čas je to obratno. Sve pretpostavke i objašnjenja koja smo bili u stanju da nađemo u prilog Marićeve teze pale su u vodu, pošto se jedne te iste oznake ponekad nalaze jednovremeno sa obe strane. Tako, naprimjer, na krstatim groševima Dušana nalazimo jednovremeno sa obe strane oznake N—O, ili T—O. Zašto bi se onda vršila izmena kalupa i to tako sistematski?

Da se ovo udavanje oznaka pojavljuje u nekom izuzetnom slučaju Marićovo bi se rešenje možda i moglo, uz odgovarajuće dokaze, prihvativati. Čim se to javlja tako često, jasno je da ono nije tačno. Potpuno je isključeno i nemoguće da različite oznake koje se tako često nalaze na dvema stranama novca pripadaju raznim kovnicama. Zar nije prihvatljivija pretpostavka da ove oznake pretstavljaju inicijale dva lica iz jedne iste kovnice? Uostalom, postoje dinari na kojima se na istoj strani novca pojavljuju dve različite slovne kombinacije, čime se opovrgava svako objašnjenje koje se zasniva na dve kovnici. Na nekim, od njih imamo dve različite oznake, jednu iznad druge, napr. gore S—V, a dole O—R (Ljubić, n. d. 126, br. 95). Da nam se ne bi prigovorilo da su u pitanju više slova istog imena navodimo slučajevе где su oznake iznad i ispod Isusovih inicijala (Ljubić, n. d. 100, br. 43), ili sa spoljne i unutrašnje strane mandorle (Numismatische Zeitschrift XLV, 130, br. 301—2).

Zadržimo se na rudničkim dinarima. (kao rudničke dinare uzimamo u obzir one vrste koje smo kao takve utvrdili u ovom radu). Pogledajmo kakve oznake nalazimo na kraljevskim dinarima Stefana Dečanskog i Dušana sa mačem? Logično bi bilo da na ovim dinarima nađemo oznake Rudnika. Oznaku P—R, koju Marić proglašuje oznakom Rudnika, nalazimo samo u jednom jedinom slučaju. U bezbroj drugih slučajeva susrećemo druge oznake. Najčešće su to oznake N—G, B—P, P—B, n—Φ, B (obrnuto) — i L—P²⁷³. Najinteres-

²⁶⁹ Numismatische Zeitschrift, Band XLIII, 77—81, 85—87, 91—100, 105—109, 112—113, 116—117, 129; Band XLIV, 229; Band XLV, 114—117, 125—141; Ljubić, n. d., Tab. IV—V.

²⁷⁰ Primerak Ljubićeve vrste IIIc Dušanovog carskog novca sa latinskim natpisom iz naše zbirke, i primerak iz zbirke V. Bogišića.

²⁷¹ Numismatische Zeitschrift, Band XLIII, 100.

²⁷² Marić, n. d. 126.

²⁷³ U ostavi iz Žabara (Na severoistoku od Rudnika, u blizini ove kovnice) od 43 komada 19 su bez slovnih oznaka, što po Mariću znači da su kovani u Brskovu, 18 sa oznakom N—G, 5 sa oznakom B—P itd., Marić, n. d., 236—248.

satnije je da se kod vrste sa natpisom СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТИ често su-sreću primerci bez slovnih oznaka, što po Mariću znači da su kovani u Brskovu, a na jednom primerku novca sa natpisom СТЕФАНЬ КРАЛЬ nalazimo čak i navodnu oznaku kovnice u Brskovu, obrnuto slovo B.²⁷⁴ Kakvi su to rudnički dinari koji se kuju svuda sem u Rudniku? Zašto se rudnički dinari često kuju u Brskovu, a gotovo nikad u Rudniku? Najzad zašto se oznake rudničke kovnice često pojavljuju na krstatim dinarima,²⁷⁵ mada njih suprotstavljaju rudničkim? Na sva ova pitanja može se odgovoriti samo zaključkom da je Marićev razrešenje slovnih oznaka sasvim neispravno.

Zadržimo se na novcima srpskih srednjovekovnih gradova u Primorju, koje je Marić potpuno eliminisao iz svojih razmatranja. Slovne oznake javljaju se na kotorskim dinarima cara Dušana (14 kombinacija) i cara Uroša (12 kombinacija).²⁷⁶ Ni u jednoj od tih slovnih kombinacija ne pojavljuje se kao prvo slovo inicijal Kotor, koji je imao svoju kovnicu.²⁷⁷

Isto tako na polarima cara Uroša grada Ulcinja susrećemo oznaku L—P, P—L, — P (Numismatische Zeitschrift, Band XLIII s. 116—117; Ljubić Tab. X, br. 13—15), mada znamo da je i ovo mesto imalo svoju kovnicu.^{277a}

Kasnije, kada su pojedini primorski gradovi bili pod mletačkom vlašću, ovakve su se oznake i dalje stavljele. Štokert je utvrdio da na dinarima Skadra, od 1435—1453 godine, one pretstavljaju u svim slučajevima inicijale određenog venecijanskog kneza i kapetana („comes et capitaneus“).²⁷⁸

Čudno bi bilo da mletački kapetani stavljuju svoje inicijale na mesto dotadašnjih oznaka kovnice, ali bi bilo na svom mjestu ako bi stavljalj svoje inicijale na mesto inicijala zakupaca ili nadzornika kovnice, tj. na mesto inicijala drugog ličnog imena.

Pošto smo se u prethodnim primedbama osvrnuli na postojeće oznake, pogledajmo primerke bez tih oznaka. Po Marićevom shvatanju kad su se pojavile oznake kovnica, počela je i brskovska kovnica da stavlja oznaku B. Kasnije, ona navodno tu oznaku nije stavlja, „jer je već bilo poznato da samo ona kuje novce bez oznaka“²⁷⁹ Polazeći od ove Marićeve postavke, na osnovu velikog broja primeraka novca bez slovnih oznaka, mogli bismo zaključiti da je Brskovo vrlo aktivno i da kuje novac ne samo za vreme Milutina već i u doba Stefana Dečanskog, Dušana²⁸⁰ i cara Uroša.²⁸¹ Neobično je da se u ovom mjestu, koje se krajem XIII i početkom XIV veka često помиње, razvija najživljja kovnička delatnost u vreme kada mu se, tako reći, gubi trag u arhivskim izvorima. Da li možemo prihvati objašnjenje Marića da su novci koji ne nose slovne oznake kovani u Brskovu, kad takvi primerci obuhvataju 55,4% svih novaca cara Uroša?²⁸² Jasno je da to ne dolazi u obzir, zato se i ova Marićeva teza mora odbaciti.

Ni objašnjenja Marićeva da Vukasin na kraju svoje vlade nije stavljao oznake jer je vremenom zatvorio sve svoje kovnici,²⁸³ ne mogu nas zadovoljiti. Ovaj bi se zaključak morao proširiti na Vuka Brankovića i kneza Lazara, na čijim novcima uveliko otsustvuju slovne oznake. Zapitajmo se zašto su tolike kovnlice bile potrebne ranijih godina, kada se u to doba, svaki od njih kao i kasnije Stefan Lazarević i Đurađ Branković, uprkos prilično velike teritorije, zadovoljava jednom jedinom kovnicom, kako to Marić zastupa? Sva ta Marićeva objašnjenja ustvari dolaze zato što se njegova brskovska čarobna formula ne može primeniti na sve ove vladare, a specijalno na one koji nisu držali Brskovo. Zato mu je i potrebljeno ovo drugo objašnjenje za novce bez oznaka.

Pred svim iznetim činjenicama zapitajmo se kako je Marić mogao da istakne svoju tezu da slovne oznake pretstavljaju kovnici, kada se tako brojan materijal protivi tome? Osnovna slabost Marića leži u tome što on nikada ne polazi od raspoloživog materijala, već od jednog jedinog slučaja. Zaključak koji učini u tom slučaju on primenjuje na sav ostali materijal tražeći po svaku cenu,

²⁷⁴ Marić, n. d., 251, br. 2.

²⁷⁵ Naprimer Ljubić, n. d., 43, br. 16—17; 56, br. 31, 33; 61, br. 1—7; 63, br. 21—31; 64—5, br. 16—27 itd. — Navodne oznake rudničke kovnice nalazimo i na primercima vrste koju sam Marić priznaje za krstati dinar. — Marić, n. d., 165, br. 24.

²⁷⁶ Numizmatische Zeitschrift, Band XLV, 125—130.

²⁷⁷ Ljubić, n. d., XXIII — Uostalom i sam Marić kaže da su likovi svetaca zaštitnika mesta oznake kovnice (Marić, n. d., 117), a na naličju pomenutih dinara nalazimo sv. Trifuna Kotorskog. Napominjemo da ovakve oznake nalazimo na kotorskim dinarima i u vreme ugarske vlasti, u XIV veku.

^{277a} P. Rešetar, La zecca della Republica di Ragusa, Spalato, 1891—2, 140, 354.

²⁷⁸ Stockert, n. d., 91—99.

²⁷⁹ Marić, n. d., 119 i 35.

²⁸⁰ Isto, 238—42, 264—5, 340—1, 347—59, 387—9.

²⁸¹ Isto, 392.

²⁸² Izračunato po primercima Ljubića uz eliminisanje vrsta A I i B II d.

²⁸³ Marić, n. d., 120.

pa i po cenu istine i logike neka objašnjenja. Po pitanju kovnica Marić je pošao od činjenice da se na Milutinovom novcu koji je nađen u ostavi sa juga zemlje pojavljuju na naličju samo usamljena slova B ili R, što bi odgovaralo kovnicama Brskova i Rudnika, za koje odavno znamo da su najstarije, odnosno da je prva Brskovo, a onda se pojavljuje Rudnik.²⁸⁴ Mada Marić zastupa tezu da je brskovska kovnica radila bez oznaka, on pretpostavlja da je počela da stavlja slovo B u vreme kada je proradila kovnica u Rudniku da bi se razlikovala od rudničke,²⁸⁵ odnosno da je ona „ponekad i označavala novce izrađene u njenim radionicama“.²⁸⁶ Na prvi pogled izgleda da pojava oznaka B ili R na samom početku stavljanja slovnih oznaka ide u prilog teze da su ova slova označavala kovnicu. Pa ipak ako sve druge činjenice iz kasnijeg vremena govore protiv, ova bi pojava mogla da pokaže samo to da su u samom početku ova usamljena slova označavala kovnicu, što ne bi isključivalo mogućnost da su kasnije oznake mogle da imaju drugi značaj. Specijalno ona ne bi mogla da dokaze da su najčešće slovne oznake, dva povezana slova stavljena sa leve i desne strane lica ili naličja, bile oznake kovnica.

Smatramo da ni ova dva usamljena slova koja se pojavljuju na nekim vrstama srpskog novca u samom početku stavljanja ovakvih oznaka nisu oznake kovnica. Naše stanovište zasniva se na sledećim dokazima:

a) Pretpostavka da su ovakva slova mogla da označavaju prvo kovnicu, pa onda nešto drugo, naprimer, neko lice, ne može se prihvati. Ovakvo se tumačenje ne bi moglo primiti specijalno zato što se obe vrste oznaka, i usamljena slova B ili R, i dugacki nizovi kombinacija dva slova kod kojih je zastupljena gotovo čitava abeceda, pojavljuju na naličju jednovremeno, ne samo na prvoj vrsti krstatog dinara, na Milutinovom krstatom dinaru, već i kod drugih kasnijih vrsta. Tako, naprimer, mi ih srećemo, u slučaju slova B, i kod krstatih groševa Stefana Dečanskog, kod dinara kralja Dušana, sa mačem i čiriličkim natpisom i kod dinara cara Dušana na kome dva anđela drže carevu krunu; a u slučaju slova R i kod krstatog groša Stefana Dečanskog i kod poludinara cara Dušana na kome car sedi. Ako prihvatimo Marićevu tezu da i slovo P označava Rudnik, broj ovakvih vrsta raste, što znači da se nikako ne može prihvati jedno objašnjenje za početak stavljanja ovih oznaka a drugo za kasniji period kad ove oznake sigurno nisu bile oznake kovnica.

b) Pojava prvih slovnih oznaka kod drugih starih vrsta srpskih dinara isto tako ne potkrepljuje Marićevu tezu. Na najstarijem Dragutinovim dinarima, na kojima kralj prima zastavu, prve i jedine četiri slovne oznake koje se pojavljuju ne samo da nisu usamljena slova B ili R, već nisu ni oznake, po Mariću, druge kovnice kralja Dragutina, koja je navodno bila u Arilju.²⁸⁷ Isto se slučaj dešava se jedinom slovnom oznakom vrste sa natpisom MONITA REGIS STEFANI, i sa svima ovakvim oznakama na novcu Vladislava II. Dakle, kod svih pobrojanih starih vrsta gde su novci bez oznaka vrlo česti, ne pojavljuju se oznake koje Marić vezuje za Brskovo, Rudnik ili Arilje.

c) Slovo B ne može se vezati za kovnicu u Brskovu, a slovo R za kovnicu u Rudniku, i zato što se u vreme Milutinove vlade obe vrste javljaju samo na Milutinovim dinarima, a ni jednom na Dragutinovim, mada je ovaj držao kovnicu u Rudniku.²⁸⁸

d) Oznaka R na naličju kraljevskih dinara pojavljuje se gotovo uvek u kombinaciji sa slovnom oznakom V na licu novca. Ova pojava koja se dešava, kako kod dve vrste Milutinovih dinara tako i kod krstatog dinara Stefana Dečanskog, ukazuje da u pitanju nije kovnica, a još manje dve različite kovnice koje izraduju kalupe za lice i naličje, već nekakva dva druga faktora međusobno povezana, naprimer, rezač kalupa i zlatar, nadzornik kovnica i majstor ili nešto slično.

e) Što se tiče oznake B treba podvući da je u vreme kada je stavljanje slovo B na Milutinove dinare u Brskovu živeo mletački zlatar Blaž.²⁸⁹

²⁸⁴ Isto, 33—6 i 119.

²⁸⁵ Isto, 36.

²⁸⁶ Isto, 119.

²⁸⁷ Isto, 119. Napominjemo da ovog puta Marić uvodi još jednu novinu. On smatra da je i kovnica u Rudniku kovala novce bez oznaka sve dok je bila jedina u Dragutinovoj državi. To mu je bilo potrebno, valjda zato, da bi objasnio pojavu Vladislavljevih varijanta bez slovnih oznaka. Ako dve kovnice ne stavljuju oznake, Brskovo i Rudnik, po kom onda kriteriju Marić dodeljuje Dragutinove dinare sa kraljem koji prima zastavu, bez ovih oznaka, kovnici u Brskovu, kada već prihvata tezu da je Dragutin kovao ovu vrstu i posle ustupanja prestola. — Isto, 76 i 152.

²⁸⁸ Razume se to ne isključuje da se obe vrste sa usamljenim spornim slovima ne vežu naprimer, za kovnicu u Brskovu. Navedena činjenica da se ove oznake pojavljuju samo na novcima Milutina pojačava sumnju u Čremošnikovu pretpostavku o jednovremenom kovanju Milutinovih i Dragutinovih dinara u brskovskoj kovnici. — Čremošnik: Razvoj... 26—32; vidi 75 i 128—130. Ovom treba dodati da je nelogično da Dragutin kuje novac sa natpisom REX u Milutinovoj kovnici, posle napuštanja prestola.

²⁸⁹ Monumenta I, 299; Ljubić, n. d., str. XXV.

f) Kod kasnijih vrsta, iz vremena, kada su slovne oznake postojale od samog početka pa do kraja kovanja vrste, pojavljuju se pored novaca sa usamljenim B i novci bez ikakve oznake. Teško bi bilo u tim slučajevima tumačiti da prisustvo oznake i njeno otsustvo istovremeno označavaju brskovsku kovnicu.

Sve ovo pokazuje da se Marićovo tumačenje ovih oznaka, tj. njihovo razrešenje imenima kovnica u potpunosti mora odbaciti. Zajedno sa Marićevim razrešenjem slovnih oznaka mora se potpuno odbaciti i Marićovo tumačenje da novci bez tih oznaka, od vremena kada se pojavila druga, rudnička kovnica pa sve do nestajanja tih oznaka, označavaju kovnicu u Brskovu.

Šta pretstavljaju slovne oznake na srpskom srednjovekovnom novcu? Po našem mišljenju to su očevdno inicijali imena. U prilog tog zaključka idu sledeće činjenice: a) U najvećem broju slučajeva, 97%, njihovo se trajanje poklapa sa dužinom ljudskog veka i obuhvata vladavinu jednog vladara ili 2–3 vladara koji se sledi. Ostalih 3%, kod kojih postoji vremenski hijatus, dadu se objasnit ponavljanjem inicijala. Činjenica da se najveći deo slovnih oznaka i parova javlja samo kod jedne vrste, odnosno jednog vlađaoca, isključuje i oznaku radionice i svega drugog što je trajnije od čoveka. b) Na istim mestima gde se takve oznake najčešće nalaze sa obe strane Isusovog prestola, u dva slučaja nalazimo puna imena lica, Uroš i Jakov. c) Pošto se najveći broj oznaka sastoji iz dva slova smatramo da to nisu delovi istog imena, već inicijali imena i prezimena. Postojanje tako velikog broja kombinacija dva slova može se objasniti samo inicijalima imena i prezimena. Ovakve se dvostruke i različite oznake često nalaze na obema stranama istog novca, što isključuje povezivanje faktora koji nisu okupljeni na jednom mestu.

Čije su to oznake, zasada ne možemo utvrditi, pošto nismo detaljno proučili celokupni aspoloživi arhivski i numizmatički materijal po ovom pitanju. Na svaki način treba istaći da za razrešavanje redovnih slovnih oznaka dolaze u obzir zakupci kovnica, nadzornici kovnica, rezaci kalupa i zlatari koji kuju novac.

Treba naglasiti da su do današnjeg dana svi studijski radnici koji su se bavili srpskom numizmatikom, izuzev Marića, pravili pretpostavke samo u vezi sa pobrojanim licima koja su imala veze sa radom kovnica.

U jednom slučaju, u slučaju Jakova, i sam Marić tumači, ne samo pojavu njegovog imena na naličju već i pojavu njegovog monograma na licu Vukovog dinara, kao oznaku nadzornika ili zakupca kovnica.²⁹⁰

Pošto smo odbacili Marićevu tezu da su na srpskom srednjovekovnom novcu kovnice bile označene na način koji Marić zastupa, pogledajmo da li ima slučajeva da su kovnice stvarno označene na pojedinim njegovim vrstama i da li ima srednjovekovnih srpskih novaca uposte za koje bismo mogli da kažemo u kojoj su kovnici izrađeni.

U novce sa poznatim kovnicama možemo ubrojati sigurno ili sa dosta verovatnoće sledeće vrste srpskog novca:

a) Sve novce koji se nalaze u ostavama ili se pominju u arhivskim dokumentima pre 1291 godine. Oni su kovani u Brskovu, pošto je to tada bila jedina kovnica. Od te godine postoji verovatnoća, a od godine 1303 i sigurnost da su u Srbiji postojale i druge kovnice.²⁹¹ Usled toga za sve dinare za koje pretpostavimo da pripadaju Urošu I, možemo reći da su kovani u Brskovu. Kod Dragutinovih i Milutinovih dinara moramo povesti računa da se iste vrste mogu kovati i posle otvaranja novih kovnica. Zato su jedini njihovi dinari za koje se sada sa sigurnošću može reći da su kovani u Brskovu varijante nadene u Veronskoj ostavi.

b) Novci primorskih gradova, za koje znamo da su imali kovnike, a koji imaju na jednoj strani srpskog vladara ili velikaša a na drugoj sveca zaštitnika toga grada, koji je najčešće označen kao takav. U ovu grupu spadaju kotorski dinari Dušana i Uroša, kotorski poludinar Uroša (bez dodatka Chataren),²⁹² folar grada Ulcinja sa Urošem sinom Dušanom koji sedi i svetom Marijom s druge strane.²⁹³

c) Sve ostale novce onih gradova iz Primorja koji su imali svoje kovnike na kojima se nalaze imena gradova ili gradskih zaštitnika a na kojima nisu označeni vlađaoci van okvira srednjovekovne srpske države ili zaštitnici i amblemi drugih država. Tu spadaju sledeći lokalni kotorski novci: folari sa gradskim zidinama (Štokertova vrsta I), polufolari sa gradskim zidinama (Štokertova vrsta II), folari koji imaju sv. Trifuna sa obe strane (Štokertova vrsta III) i polufolari sa krstom na jednoj strani (Štokertova vrsta IV).

²⁹⁰ Marić, n. d., 434. U dodatku Marić proširuje svoj zaključak i na druge slučajeve, Isto, 434 i 436.

²⁹¹ Čremošnik, Razvoj... 48—53.

²⁹² Štokretova vrsta X; Corpus nummorum italicorum, Tom VI, tab. XXVII br. 9.

²⁹³ Ljubić, n. d., Tab. X, br. 13—15; Stokert n. d., 116—117.

Isto tako tu dolaze i razne vrste folara ((i eventualni polufolar) grada Ulcinja sa božjim jagnjetom na licu i sv. Marijom na naličju,²⁹⁴ iz vremena Đurđa II Stracimirovića.^{294a}

d) Umanjeni dinari kneza Lazara, koji imaju na drugoj strani oko Isusa natpis koji počinje NOVO MONTE... (Ljubić Tab. XI, 18, 21).

e) Novci Stefana Lazarevića sa natpisom Nova Ceka... (Ljubić Tab. XII, br. 10), koji se odnose na Srebrnicu.²⁹⁵

f) Novci Đurđa Brankovića sa pretstavom vladara ili natpisom na jednoj strani i lavom na drugoj, kod kojih стоји око lava natpis Smederevo, Rudnik ili N. Brdi.²⁹⁶ Dva su poslednja mesta, Rudnik i Novo Brdo bile kovnice i po arhivskim dokumentima. Sa velikom verovatnošću možemo tvrditi, na osnovu ovih novaca, da je to bio i glavni grad despota.

Sličan novac sa natpisom Smederevo imao je i Lazar Đurđević.²⁹⁷

g) Sićušni novci Smedereva i Rudišta sa imenom mesta ispisanim u dva horizontalna reda, koji imaju u naličju lava dinastije Brankovića.²⁹⁸ Pošto su Rudišta rudnik metalal kod Ripnja u blizini Beograda²⁹⁹ jasno je da je lokalni novac ovog mesta kovan u njemu.

h) Novce grada Prizrena (Ljubić Tab. XIV, br. 26—27).

i) Rudničke dinare Dragutina, Vladislava II, Stevana Dečanskog i kralja Dušana.

Gornjim grupama mogli bismo da priključimo sa dosta rezerve i sledeće grupe novca na kojima su označeni gradovi, ali koji su mogli da se iskvajaju i u drugim mestima.

a) Gradske poludinarice Skoplja (Ljubić, Tab. XIV, br. 28, i Starinar, III ser., tom VIII—IX, 22.)

b) Gradske novce gradova iz Primorja na kojima se nalaze likovi lokalnih vladalaca ili amblemi srpskih feudalaca. U ovu grupu ulaze: dinari Đurđa II Stracimirovića sa natpisom S. STEFANVS-D (ominus) SCVTARI (ili — SCVTARIS) (Različita skraćenja i varijacije)³⁰⁰ i dinari Milutinovog sina Konstantina, koji je uzeo titulu kralja, na čijoj drugoj strani stoji S. STEFANVS — SCVTARENSI.³⁰¹

Po našem mišljenju u ovu grupu spadaju i dve vrste bakarnog novca koji nose na jednoj strani veliko G (specijalnog oblika). Prva od njih je folar (?) sa štitom karakterističnim za Skadar (Štokertova vrsta II Skadarskog bak. novca), a druga barski folar sa velikim slovom A kao početkom natpisa Antibar.³⁰² Pošto se kod nekih barskih podvrsta to G pojavljuje kao skraćenica imena Georgius, a u svim navedenim slučajevima pored toga nosi znak za skraćivanje, nama se čini da bi to bio inicijal Đurđa I Balšića.³⁰³

²⁹⁴ Štokertova vrsta I i II; Makaneč, A., Dva folara Ulcinja i Bara, Glas zem. muzeja u BiH, XXXVI, 107.

^{294a} P. Rešetar, La zecca..., 140, 354.

²⁹⁵ Vidi napomenu 237.

²⁹⁶ Ljubić, n. d., Tab. XIII, br. 14—16, 21—22; Marić, n. d., Tab. XXVI, br. 11—12.

²⁹⁷ Marić, n. d., 436.

²⁹⁸ Numizmatičar br. 2, str. 29.

²⁹⁹ Isto.

³⁰⁰ Štokertove vrste I—IV grada Skadra; Corpus nummorum italicorum, Tom VI, tab. XXXII, br. 8—9.

³⁰¹ Ljubićeva vrsta, Tab. XIV, br. 17; Štokert, n. d., 79—80.

³⁰² Štokertova vrsta I barskog novca; Makaneč, n. d., 107—8.

³⁰³ U prilog tog mišljenja ide i činjenica da se na jednoj vrsti dinara Đurđa I Balšića na kojoj je na naličju prezentovana velika vučja glava montirana na šlemu i okrenuta desno (Ljubić, Tab. XIV, br. 4) nalazi G sličnog oblika kao i na barskim folarima, a na svim ostalim novcima Đurđa I Balšića nalazimo ime Đurđa ne samo na licu već i na naličju novaca.

Zadržimo se na pitanju da li se pojava ovog slova može objasniti na drugi način. Pretpostavimo da to slovo karakterističnih oblika, označava kod barskog folara inicijal sv. Đorda zaštitnika Bara, koji se javlja na drugim vrstama njegovih bakarnih novaca. Na takvu pretpostavku mogli bismo staviti sledeće primedbe: Prvo, kraj ovog inicijala ne pojavljuje se ni u jednom slučaju slovo S kao skraćenica za Sanctus, što se redovno pojavljuje kod svih svetaca. Drugo, dok bi pojava inicijala sv. Đorda na pomenutom dinaru Đurđa I Balšića bila objašnjiva pošto je on njegov imenjak i eventualno zaštitnik ovog feudalca, njegova pojava na polufolaru Skadra bila bi neobjašnjiva. Teško bi se mogla prihvati pretpostavka o zajedničkom novcu Bara i Skadra ili o vazalnom odnosu među gradovima, a naročito kada polazimo od novaca na kojima imena ovih gradova nisu potpuna. Treće, isto tako ne možemo prihvati da je u jednom od ovih gradova bila kovnica gde je kovana ova vrsta novca za drugi grad, pošto ova oznaka ispunjuje celu jednu stranu.

c) Sve ostale bakarne novce gradova iz Primorja za koje ne znamo precizno ili ne znamo uopšte da su imali svoju kovnicu, na kojima se nalaze ili imena gradova ili gradskih zaštitnika, a na kojima nisu označeni amblemi Venecije.

Tu spadaju sledeći bakarni novci grada Skadra: Folari sa štitom rešetkasto išpartanim (Štokertova vrsta I), folari sa sv. Stefanom skadarskim na obema stranama, (Štokertova vrsta III), polufolari sa krstom na štitu ili bez štita na jednoj strani (Štokertova vrsta V).^{303a}

U ovu grupu dolaze bakarni novci grada Bara, tj. folari koji imaju sa obe strane sv. Đorđa kako ubija aždaju (s jedne strane on je na konju, a s druge ide peške — Štokertova vrsta II₁) i polufolari (?) istog tipa (Štokertova vrsta II₂).

U nju takođe spadaju: folari grada Drivasta s gradskim zidinama na licu i sv. Marijom na naličju, (Štokertova vrsta I), folari Drivasta s svećem koji sedi na jednoj strani i sv. Marijom koja sedi na drugoj strani (Štokertova vrsta II) i folari grada Švača sa gradskim zidinama na licu i S. IOHANES B (Sv. Jovanom Krstiteljem) koji stoji na naličju.³⁰⁴

d) Novci župana Grope, a prvenstveno vrste na kojima je Ohrid označen.^{303b}

II. O MARIĆEVOJ „NOVOJ KLASIFIKACIJI“ SREDNJOVEKOVNOG SRPSKOG NOVČA. U svojoj knjizi Marić insistira na „novoj klasifikaciji“.³⁰⁵ Pod tim nazivom Marić podrazumeva pregled svih osnovnih vrsta i podvrsta srpskog srednjovekovnog novca koji je dao na strani 75—116.

Pogledajmo šta u stvari pretstavlja navedeni pregled, njegove odlike i mane, i šta je u njemu zaista novo.

U izradi ovakvog pregleda postoje tri osnovna problema.

Prvo, osnovno pitanje je uočavanje svih krupnijih, značajnijih i vidljivijih razlika među novcima, njihovo utvrđivanje, tj. opisivanje i njihovo prihvatanje kao elemenat za razdvajanje različitih grupa. Ovakvo razdvajanje grupa na osnovu većih, bitnih i vidljivih razlika, osnovni je preduslov za proučavanje ili razvrstavanje materijala. Ukoliko se ovo razdvajanje ne izvrši kako treba, svaki onaj ko se njime služi, ko vidi te razlike, revidiraće ga iznova, a ukoliko je to razdvajanje obuhvaćeno jednim sistematskim pregledom, on će praktično da odbaci taj pregled.

Druge osnovno pitanje je pitanje kriterija na osnovu kojih se vrši izbor između razdvojenih grupa, i njihova podela na glavne i sporedne, i оформљује njihov redosled, tj. izgrađuje sistematski pregled. Da bi pregled bio zaista kvalitetan, osnovno razvrstavanje mora da pođe od najbitnijih i najsvršišodnijih razlika, pa da se tek onda služi sporednim. Usto kriteriji tog razvrstavanja moraju da budu jedinstveni i ujednačeni za ceo pregled. Samo na osnovu takvih racionalnih i logičkih kriterija dobija se jasna, povezana, dosledna i za proučavanje materijala najpogodnija klasifikacija. U protivnom slučaju dobija se haotično i međusobno nepovezano nagomilavanje već diferenciranih grupa koje ne zaslzuju ni naziv klasifikacije.

Treće osnovno pitanje je pitanje da li pregled obuhvata sav poznati materijal, pitanje njegove potpunosti. Jasno je da ovakvi pregledi, rađeni retrospektivno na osnovu materijala koji se ne može u potpunosti obuhvatiti a koji se popunjava svakim nalazom pojedinih komada, ne mogu da budu definitivni. Zato se pitanje potpunosti može postaviti samo u odnosu na postojeću literaturu i glavne zbirke, na poznati i pristupačni materijal.

Pogledajmo kako su ova tri pitanja rešena u Marićevoj klasifikaciji.

U samom početku zadržaćemo se na pitanju da li Marić uočava krupne, bitne i vidljive razlike koje postoje između različitih novaca i da li ih prihvata kao kriterij za razdvajanje grupa. Svaki pregled koji ima pretenzije da bude iole upotrebljiv mora da uzme u obzir sve krupnije, značajnije i vidljivije razlike između različitih vrsta novca, a naročito one koje imaju neki veći i bitniji značaj, naprimjer, na osnovu kojih se ove vrste pripisuju jednom ili drugom vladaru, ili se već hronološki i tipološki razlikuju u nauci.

U svojoj klasifikaciji Marić ne uzima u obzir takve razlike.

Da bismo pokazali šta se sve može naći u Marićevom pregledu, navodimo da Marić stavlja u jedinstvenu vrstu sledeće natpise.³⁰⁶

^{303a} Bakarni novac sa gradskim zidinama (Štokertova vrsta VI) ne pripada Skadru — Rassegna numismatica, 1932, 216.

^{303b} Uporedi: V. Lahtov, Ohridskite kovnici na pari, Nova Makedonija, 26-VI-1955.

³⁰⁴ Štokert, n. d., 119.

³⁰⁵ Marić, n. d., 61.

³⁰⁶ Napominjemo, da čak i u slučaju, kada, zbog neke razlike u natpisu ili označke, Marić dodeljuje neke novce dvojici vladara, ta razlika nije uneta u pregled. Tako naprimjer, Milutinova vrsta II/2 razlikuje se, po Mariću, od vrste Stefana Dečanskog II/1 po slovu S., što nigde nije pomenuto.

STEFAN VROSIVS I MONITA REX STEFAN
 (Dečanski, tip I)
 STEFANVS DEI GRATIE REX i MONITA REX STEFA(N)
 (Kralj Dušan, tip I)
 MONETA REGIS VROSI(I) i VROSIVS REX
 (Milutin, tip III i tip IV)
 СТЕФАН ВЛАДИСЛАВЬ i ВЛАДИСЛАВЬ РАБ Х(РИСТОУ
 (Vladislav II, tip I)
 STEFAN VROSIVS REX i STEFAN REX S. STEFAN
 (Dečanski, tip II/2)
 СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТИ i СТЕФАНЬ КРАЛЬ
 (Dečanski, tip III/2)

itd.

Jasno je da svaki od ovih natpisa, kao i svaki drugi natpis uopšte koji sadrži nove reči, treba smatrati kao zasebnu vrstu.

Najtipičniji primer spajanja raznih vrsta nalazimo kod župana Grope. Kod njega Marić spaja u jednu jedinu vrstu sve njegove novce (Marić, str. 105), kako one koji sadrže naziv župana, tako i one koji su nesumnjivo stariji, bez tog naziva, koji nose samo njegovo puno ime АНДРИА ГРОПА, kako one kod kojih posle ubičajenog početka dolazi samo župan Grōpa, tako isto i one gde iza toga dolazi ГН (gospodin) О — ХРИ(ДА). Kakav je to uopšte „naучни metod“ uzimati bilo kakav natpis koji se odnosi na jednog feudalca za jedan te isti tip novca?

Marić ne poštuje ni razlike između srpskog i latinskog natpisa. Naprimer, on stavlja u jedinstvenu grupu natpisa:

СТЕФАНЬ КРАЛЬ i STEFAN REX
 (kralj Dušan, tip II).³⁰⁷

U svom pregledu Marić se ne osvrće ni na mnoge druge krupne razlike, naprimer, na razlike u pretstavama datim na novcu ili na razlike po mestu natpisa.

Tako, naprimer, kod novca Vladislava II sa natpisom СТЕФАН ВЛАДИСЛАВЬ Marić ne izdvaja podvrstu na kojoj vladar diže levu ruku (Ljubić, Tab. X, br. 24) od podvrste na kojoj su obe ruke na grudima (Ljubić, Tab. X, br. 23), koje kod njega sačinjavaju zajedno tip I.

Kod Milutinovog tipa II/2 on ne odvaja vrstu koja nosi na naličju ime УРОШ, što je po Mariću kraljevo ime, niti vrstu sa krinovima u naličju, kod koje ceo natpis teče okolo, (Ljubić, Tab. V, br. 3) koju susrećemo među najstarijim Milutinovim novcima, još u veronskoj ostavi.

Kod Milutinovog tipa II/1 ne razlikuje primerke koji imaju i koji nemaju krst na dršci zastave. Da je to nužno, vidimo i po tome što se jedino prva od ove dve vrste nalazi u poznatoj kragujevačkoj ostavi.

Kod Lazarevog tipa II Marić ne razlikuje i spaja vrstu sa horizontalnim natpisom preko sredine novca i vrstu sa natpisom koji ide okolo uz ivicu, itd.

Naročito su brojna izostavljanja vrsta izvršena na račun raznih sažimanja interesantnih vrsta. Tako, naprimer, kod cara Uroša, kod tipa VI, Marić ne pravi razliku da li car ima nimbus ili ga nema, kod tipa VII/1 nisu izdvojene podvrste sa prstenom oko šлемa ili sa glavom na šlemu, kod tipa VII/2 podvrste sa prstenom ili sa grbom ispod konja, itd. Kod IV tipa Vuka Brankovića Marić spaja primerke sa i bez grba, a kod tipa IX primerke sa punim imenom i one koji nose monogram — ligaturu.³⁰⁸ Sva ova obeležja i razlike mogu da imaju dublji značaj, naprimer, da budu vezani za različito vreme kovanja jednog te istog vladara, da pretstavljaju vrste sa različitom težinom i vrednošću, da pretstavljaju proizvode različitih kovnica i sl., a ponekad čak i da pretstavljaju vrste različitih vladara.

Marić je upao u istu grešku koju je svojevremeno načinio Ljubić. Ljubić je stavljao u istu vrstu sasvim različite novce, naprimer, novce Vuka Brankovića odnosno Stefana Lazarevića odnosno Đurđa Brankovića, polazeći od toga da na njima Isus sedi ili stoji. Tako, naprimer, on je stavio u istu vrstu umanjeni dinar sa natpisom ВЛЂ-Кб i drugi

³⁰⁷ Ove dve vrste novca Marić spaja kod Dušana u jednu vrstu, a kod Stefana Dečanskog, kome ih isto tako dodeljuje, razdvaja u dve, III/1 i III/2.

Napominjemo da su kod navedene dve vrste i same pretstave kralja ili Isusa različite. Pored razlika u crtežu odela i glave, na prvoj vrsti vladalač nosi otvorenu krunu koja se račva u tri dela, a na drugoj krunu u obliku kozačke šbare, gde su ovi delovi zbljeni. Na naličju prve vrste Isus je isturio u stranu desnu nogu, dok je kod druge vrste isturio levu. Kod svih primeraka prve vrste nimbus Isusa sastavljen je iz niza krupnih tačaka, dok je kod druge načinjen od obične crte.

³⁰⁸ Razdvajanje Vukovih vrsta od značaja je i zato što ne treba isključiti mogućnost postojanja novca Vuka Lazarevića.

c) Sve ostale bakarne novce gradova iz Primorja za koje ne znamo precizno ili ne znamo uopšte da su imali svoju kovnicu, na kojima se nalaze ili imena gradova ili gradskih zaštitnika, a na kojima nisu označeni amblemi Venecije.

Tu spadaju sledeći bakarni novci grada Skadra: Folari sa štitom rešetkasto išpartanim (Štokertova vrsta I), folari sa sv. Stefanom skadarskim na obema stranama, (Štokertova vrsta III), polufolari sa krstom na štitu ili bez štita na jednoj strani (Štokertova vrsta V).^{303a}

U ovu grupu dolaze bakarni novci grada Bara, tj. folari koji imaju sa obe strane sv. Đorđa kako ubija aždaju (s jedne strane on je na konju, a s druge ide peške — Štokertova vrsta II₁) i polufolari (?) istog tipa (Štokertova vrsta II₂).

U nju takođe spadaju: folari grada Drivasta s gradskim zidinama na licu i sv. Marijom na naličju, (Štokertova vrsta I), folari Drivasta sa svećem koji sedi na jednoj strani i sv. Marijom koja sedi na drugoj strani (Štokertova vrsta II) i folari grada Svača sa gradskim zidinama na licu i S. IOHANES B (Sv. Jovanom Krstiteljem) koji stoji na naličju.³⁰⁴

d) Novci župana Grope, a prvenstveno vrste na kojima je Ohrid označen.^{303b}

II. O MARIĆEVOJ „NOVOJ KLASIFIKACIJI“ SREDNJOVEKOVNOG SRPSKOG NOVČA. U svojoj knjizi Marić insistira na „novoj klasifikaciji“.³⁰⁵ Pod tim nazivom Marić podrazumeva pregled svih osnovnih vrsta i podvrsta srpskog srednjovekovnog novca koji je dao na strani 75—116.

Pogledajmo šta u stvari pretstavlja navedeni pregled, njegove odlike i mane, i šta je u njemu zaista novo.

U izradi ovakvog pregleda postoje tri osnovna problema.

Prvo, osnovno pitanje je uočavanje svih krupnijih, značajnijih i vidljivijih razlika među novcima, njihovo utvrđivanje, tj. opisivanje i njihovo prihvatanje kao elemenat za razdvajanje različitih grupa. Ovakvo razdvajanje grupa na osnovu većih, bitnih i vidljivih razlika, osnovni je preduslov za proučavanje ili razvrstavanje materijala. Ukoliko se ovo razdvajanje ne izvrši kako treba, svaki onaj ko se njime služi, ko vidi te razlike, revidiraće ga iznova, a ukoliko je to razdvajanje obuhvaćeno jednim sistematskim pregledom, on će praktično da odbaci taj pregled.

Druge osnovno pitanje je pitanje kriterija na osnovu kojih se vrši izbor između razdvojenih grupa, i njihova podela na glavne i sporedne, i oformljuje njihov redosled, tj. izgrađuje sistematski pregled. Da bi pregled bio zaista kvalitetan, osnovno razvrstavanje mora da pođe od najbitnijih i najsvršiših razlika, pa da se tek onda služi sporednim. Usto kriteriji tog razvrstavanja moraju da budu jedinstveni i ujednačeni za ceo pregled. Samo na osnovu takvih racionalnih i logičkih kriterija dobija se jasna, povezana, dosledna i za proučavanje materijala najpogodnija klasifikacija. U protivnom slučaju dobija se haotično i međusobno nepovezano nagomilavanje već diferenciranih grupa koje ne zaslzuje ni naziv klasifikacije.

Treće osnovno pitanje je pitanje da li pregled obuhvata sav poznati materijal, pitanje njegove potpunosti. Jasno je da ovakvi pregledi, rađeni retrospektivno na osnovu materijala koji se ne može u potpunosti obuhvatiti a koji se popunjava svakim nalazom pojedinih komada, ne mogu da budu definitivni. Zato se pitanje potpunosti može postaviti samo u odnosu na postojeću literaturu i glavne zbirke, na poznati i pristupačni materijal.

Pogledajmo kako su ova tri pitanja rešena u Marićevoj klasifikaciji.

U samom početku zadržaćemo se na pitanju da li Marić uočava krupne, bitne i vidljive razlike koje postoje između različitih novaca i da li ih prihvata kao kriterij za razdvajanje grupa. Svaki pregled koji ima pretenzije da bude iole upotrebljiv mora da uzme u obzir sve krupnije, značajnije i vidljivije razlike između različitih vrsta novca, a naročito one koje imaju neki veći i bitniji značaj, naprimjer, na osnovu kojih se ove vrste pripisuju jednom ili drugom vladaru, ili se već hronološki i tipološki razlikuju u nauci.

U svojoj klasifikaciji Marić ne uzima u obzir takve razlike.

Da bismo pokazali šta se sve može naći u Marićevom pregledu, navodimo da Marić stavlja u jedinstvenu vrstu sledeće natpisne.³⁰⁶

^{303a} Bakarni novac sa gradskim zidinama (Štokertova vrsta VI) ne pripada Skadru — Rassegna numismatica, 1932, 216.

^{303b} Uporedi: V. Lahtov, Ohridskite kovnici na pari, Nova Makedonija, 26-VI-1955.

³⁰⁴ Štokert, n. d., 119.

³⁰⁵ Marić, n. d., 61.

³⁰⁶ Napominjemo, da čak i u slučaju, kada, zbog neke razlike u natpisu ili označke, Marić dodeljuje neke novce dvojici vladara, ta razlika nije uneta u pregled. Tako naprimjer, Milutinova vrsta II/2 razlikuje se, po Mariću, od vrste Stefana Dečanskog II/1 po slovu S., što nigde nije pomenuto.

takav novac za natpisom ВЛІК-ОВЬДИ-NAPb (sa monogramom Jakova),³⁰⁹ Marić na isti način stavlja u jednu te istu vrstu sve novce na kojima vladar sedi ili stoji, ili na kojima postoji samo natpis, ne uzimajući u obzir različite tekstove, položaje i pretstave date na njima.

Ovakvim metodama Marić je uspeo da 33 vrste novaca Đurđa Brankovića, čije je međusobne razlike vrlo lepo opisao J. Petrović,³¹⁰ svede na 23, što znači da je ukinuo čitavih deset vrsta kod jednog jedinog vladara.

Uvidješi i sam da je ovakav pregled nemoguć, Marić pribegava interesantnom izlazu. Da mu se ne bi prebacilo da preskaće vrste, on je uz XXII tip Despota Stefana dao slike dva različita novca, uz X tip, slike tri, a uz XX tip slike devet različitih novaca. Pogledajte samo njegovu tabelu XXV: Sve slike od broja 6 do 14 pretstavljaju, po Mariću, lice jednog te istog novčanog tipa. Primerci u pitanju potpuno su različiti jedan od drugog. Jedina zajednička stvar kod svih ovih primeraka je pretstava Isusa.

Marić je u svom pregledu odbacio i svako razlikovanje po veličini. On ne pravi nikakvu razliku između velikih i malih primeraka, između dinara i poludinara. Naprimer, poludinar cara Dušana, Marićev tip IV, nalazi se među dinarima bez ikakve ografe. Ponekad spaja dinare i poludinare u jednu te istu vrstu bez ikakve napomene, ne dajući bilo kakav podatak o razlici. Naprimer, car Dušan tip V/2.³¹¹ Najinteresantnije je da se u tabeli Đurđa Brankovića pojavljuju čak i najsitniji srpski novci bez ikakve oznake o tome. U nekim slučajevima ta se razlika ne može utvrditi ni po fotografijama, pošto su reproducirani crteži velikih i malih novaca svedeni svi od reda na istu veličinu.

U rezultatu sveg ovog spajanja, sažimanja i upoštavanja dobijamo jedan neobično primitivan pregled srednjovekovne srpske numizmatike razvrstan samo po glavnim pretstavama, praktično neupotrebljiv za studijsko uređenje zbirk i svaku studijsku obradu uopšte.

Napominjemo da se samo u okviru temeljno izvršene osnovne diferencijacije vrsta može vršiti dalje razvrstavanje po slovnim oznakama i sitnim razlikama u natpisu, tj. podela na varijante. Podela na varijante je nemoguća kad se unapred ne zna da li jedna varijanta pripada primercima sa jednim ili drugim natpisom, novcima se jednom ili drugom pretstavom, velikim ili malim novcima.

Marićev pregled srpske numizmatike ili pojedinih vladara daleko izostaje za sličnim radovima Ljubića i J. Petrovića, mada je upotpunjeno sa nekoliko novih vrsta i ispravki. On nesumnjivo pretstavlja unazađenje na ovom polju rada.

Uprošćavajući svoj pregled do apsurdnosti, eliminirajući bezbroj vrsta, Marić je uspeo da uništi sve bogatstvo srpske numizmatike u odnosu na susedne zemlje, naprimer, Bugarsku i Bosnu.

Predimo na drugo osnovno pitanje srpskog numizmatičkog pregleda, na pitanje prihvatanja određenih kriterija na osnovu kojih se vrši razvrstavanje novca. Svi se slažu da je prvi stepen razvrstavanja istoriskog numizmatičkog materijala njegovo dodeljivanje određenom vlađocu ili feudalcu. Ovakve lične grupe najbolje je poredati kronološki, jednu za drugom, pa tek onda pristupiti daljem razvrstavanju.³¹²

Napominjemo da već na tom, prvom stepenu klasifikacije srpskog srednjovekovnog novca iskravaju teškoće. Marićev „pronalažak“ da istu vrstu novca nepotrebno dodeli dvojici vladara onemogućuje efikasno razdvajanje novca po ličnostima kojima pripadaju.³¹³

Sada se postavlja pitanje kako dalje razvrstavati novce jednog vladara ili feudalca. Ukoliko se ovi novci mogu, makar i izuzetno, razdeliti na različite periode na osnovu sigurnih kriterija, ovo je rešenje najbolje. Pošto se za najveći broj vrsta ne može utvrditi njihov redosled jasno je da se dalje razvrstavanje mora obaviti uglavnom po izgledu novca i njihovim natpisima.

³⁰⁹ Na njima su i pretstave na zadnjoj strani različite, počev od Isusovih inicijala, koji ne postoje na drugom, i prestola, pa završivši slikom Isusa koji na prvom drži jevanđelje u levoj ruci, a na drugom stavlja obe ruke na njega, Ljubić, n. d., Tab. XII, br. 26—27, tekst 170—1.

³¹⁰ Numizmatičar br. 1 i 2.

³¹¹ Te stvari čini i Ljubić, ali on donosi veličinu i tezinu.

³¹² Način koji je Marić primenio da se feudalci daju iza odgovarajućih vladara ima, kada je u pitanju istorijski materijal, velike prednosti nad Ljubićevom metodom da se vladari i feudalci daju u dve odvojene grupe.

³¹³ Tako naprimjer, on dodeljuje iste grupe novca Stefanu Dečanskom (tip I, III/1 i III/2) i kralju Dušanu (tip I/1 i II).

³¹⁴ Marić, n. d., 13.

Osnova za dalje razvrstavanje je izbor odlika koje će se uzeti kao glavne. Zato je odvajanje glavnih i sporednih odlika od odlučujuće važnosti.

Prvo pitanje koje se pritom postavlja jeste pitanje koja je strana novca važnija. Marić prihvata savremeno shvatanje da je važnija ona strana novca na kojoj je vladar ili feudalac, ili natpis sa njihovim imenom, tj. strana „iz koje se vidi“ ko ga je kovao.³¹⁴ Zato on i uzima tu stranu kao lice novca.³¹⁵

Treba podvući da Marić ne primenjuje u svakom slučaju podjednako ni kriterij koji je sam prihvatio za razlikovanje lica i naličja. Polazeći od toga da je prednja strana novca ona strana „iz koje se vidi ko ga je kovao“,³¹⁶ on ispravno dodeljuje vrste Jakov — Vuk Jakovu,³¹⁷ Dušan — Oliver Oliveru, Lazar — Vuk Vuku, kralj — Uroš Vukašinu, ali zato novac Vukašin — Jelena dodeljuje Vukašinu. Kod novaca gradova on postupa isto tako. Novac koji nosi na jednoj strani naziv Novog Brda on dodeljuje Lazaru, a novce Smedereva, Rudnika i Novog Brda Đurđu. Marić to čini čak i u slučaju kada na novcima nema imena vladara, već se na jednoj strani nalazi natpis Rudišta ili Smedereva, a na drugoj lav kuće Brankovića. Kod slučaja skadarskih i kotorских dinara i ulcinjskih folara cara Uroša on opet menja kriterij. Pošto ovi novci nose na jednoj strani pretstave vladara a na drugoj sveca zaštitnika grada, on ih očevidno dodeljuje pomenutim gradovima, koje jednostavno isključuje iz srpske numizmatike.

Vratimo se na pitanje glavnih i sporednih odlika od kojih zavisi podela na osnovne grupe i podgrupe i njihovo dalje razvrstavanje. Marić u mnogim slučajevima ne razlikuje glavno od sporednog, tj. ne razlikuje koje se odlike imaju uzeti za krupnu podelu, za podelu prvog stepena, a koje za dalju, sitniju podelu, podelu drugog i trećeg stepena. Ne shvatajući značaj pojedinih odlika prilikom razdvajanja vrsta, on nije u stanju da shvati ni njegovu važnost za klasifikaciju tih vrsta ili njihovo dalje deljenje. Šta je na novcu važno, natpis ili slika? Jasno je da je svaka veća promena kod jedne ili druge odlike od velike važnosti. Zato se nikako ne možemo složiti sa Marićem koji stavlja sliku ispred natpisa,⁴ a ovaj zapostavlja.

Tako, naprimjer, kod poludinara cara Dušana, tip VI, on odvaja podvrste na osnovu manjih i teško vidljivih razlika, tj. završetka štapa koga drže car i carica, naprimjer, krst jednostruktur, krst dvostruk, krst jednostruktur oblika X, krin, a u drugim slučajevima krupne razlike u natpisu, položaju ili jeziku koje smo dosad nabrojali ne uzima u obzir. Kod njih ne postoji čak ni podela na podvrste na osnovu pomenutih razlika. Sve je to uzeto kao jedna jedinstvena vrsta.

Kod novca Dušana kao kralja, Marić ne uzima u obzir za deljenje na podvrste ni razliku u natpisima STEFANUS DEI GRA REX I MONITA REX STEFA, od kojih se prvi, po Mariću, pojavljuje samo kod Dušana a drugi istovremeno i kod njegovog oca,⁴ ali zato celu tu grupu deli na dve podgrupe 1/1 i 1/2 na osnovu toga što Isus drži na prvoj jevandjelje obema rukama, a na drugoj levom, dok drugom blagosilja, mada ta razlika dolazi u obzir samo kod novaca sa prvim natpisom.³¹⁸ Pri tome on potpuno zanemaruje da se sa nekim primercima druge podgrupe pojavljuje na licu, ispod šlema, zvezda, odnosno zvezda na štitu,³¹⁹ koja je za numizmatičke i istorijske studije od većeg značaja nego li razlike koje Marić uzima u obzir.

Na pitanje koje su razlike najbitnije za razvrstavanje grupa, dobićemo odgovor ako pođemo od svrhe koju ovakav pregled treba da ima. Ako se radi o srednjovekovnom srpskom novcu, bitno je ono što je interesantno sa stanovišta istorije. Dakle, osnovna podela na grupe i podgrupe mora da pođe od pretstava vladalaca i natpisa koji to označavaju i svega što je sa njima u vezi, dok se pretstave Isusa imaju uzeti kao sporedna, interesantne samo sa stanovišta postojanja i razlikovanja raznih emisija. Usto treba naglasiti da Marić kod odlika istog istoriskog značaja uopšte ne razlikuje odlike koje su opštijeg, šireg generičkog značaja od onih koji su užeg, sporednjeg. Kod poslednjeg navedenog primera, kod tipa I/1 i I/2 kralja Dušana, čak i ako prihvativimo Isusovu stranu kao jedinu koja se ima uzeti u obzir, Marić zanemaruje činjenicu da svi novci sa Isusom koji blagosilja imaju presto sa polukružnim naslonom, koji se pojavljuje

³¹⁵ Napominjemo da se Ljubić držao srednjevekovnog i religioznog shvatanja da je prednja strana novca ona strana na kojoj je Isus, pošto je Isus važniji od vlastaoca. Nasuprot Ljubiću i onima koji ga slede (Sarija, Štokert, J. Petrović) neki naučni radnici koji su se u većoj meri bavili srpskim novcem, naprimjer, Čremošnik — Razvoj... Tab. I i II, uzimaju i pre reorganizacije Ljubićevog pregleda vladarevu stranu za prednju. Isto čine i drugi balkanski numizmatičari, naprimjer, Mušmov, Rešetar, Rendeo, u svojim sistematskim pregledima novaca pojedinih država.

³¹⁶ Marić, n. d., 13.

³¹⁷ Isto, 435.

³¹⁸ Usto jedan deo novca sa natpisom MONITA REX STEFA dodeljuje Stefanu Dečanskom i spaja sa novcima koji nose natpis VROSIVS STEFAN.

kod obe pomenute vrste natpisa. Pošto se ova odlika pojavljuje i kod drugog natpisa, ona obuhvata i primerke na kojima Isus ne blagosilja. Dakle, ona pretstavlja višu generičku razliku. Zašto Marić u ovom slučaju uzima jednu užu i sporedniju razliku, kad se ne radi o razvrstavanju Isusovog već Dušanovog novca? Po našem mišljenju zato što nije u stanju da se u potpunosti odvoji od Ljubićeve, religiozne klasifikacije. Zato on i zadržava termin Spasitelj, koji je mogao da upotrebljava diplomirani teolog i sveštenik Šime Ljubić, pre 76 godina, ali koji se ne može upotrebiti za opis novca u jednom savremenom naučnom delu.

Pogledajmo kako se u Marićevoj klasifikaciji postavlja pitanje njene potpunosti. Iz izrade same klasifikacije vidimo da ona treba da obuhvati između ostalog i sve u literaturi objavljene vrste srednjovekovnog srpskog novca.

Pored vrsta koje Marić izbacuje iz srpske numizmatike sa izvesnom argumentacijom, ali prilično olako i bez rezervi, kao što je naprimjer slučaj sa vromom KARVLVS-S STEFAN/REX,³¹⁹ naišli smo na mnoge vrste koje je on odbacio ili preskočio bez ikakvih obrazloženja. Najkrupniji propust pretstavlja, nesumnjivo, to da je Marić svesno izbacio iz srpske numizmatike sve novce primorskih gradova. To je učinjeno uprkos toga što Marić naglašava da je njegov pregled novčanih vrsta „nova klasifikacija sveg srpskog novca kovanog u Srednjem veku“.³²⁰

Slično postupaju i drugi autori. Ljubić unosi među srpske novce samo one novce primorskih gradova na kojima su pretstavljeni kralj Konstantin ili car Dušan ili njegov sin. Štokert govori o novcima gradova severne Albanije.³²¹ Jedini nekakav izuzetak čini za Kotor koga prikazuje izolovano. Viktor Emanuel III govori o novcima pomenutih gradova u okviru prikaza venecijanskih kovnica, u knjizi gde prikazuje „le zecche minori del Veneto, la Dalmazia e l’Albania“.³²²

Pošto novce primorskih gradova gotovo svi značajni sistematski prikazivači srpske numizmatike stavljaju van njenih okvira, zapitajmo se da li je to opravdano?

Srpska vlast u Primorju nije bila nešto kratkotrajno. Zadržimo li se samo na najinteresantnijem periodu, vidimo da su Kotor, Bar, Ulcinj, Skadar, Svač i Drivast, koji su kovali svoj novac, bili gotovo stalno u sastavu srpske države ili ulazili u delove njene teritorije u kojima su se osamostalili mesni feudalci ili postojala gradska autonomija, i to počev od Stevana Nemanje, dakle pre završetka XII veka³²³, pa sve do vremena kada su na kraju XIV ili u XV veku definitivno potpali pod tuđinsku vlast, i to Skadar 1396, Kotor 1420, Ulcinj 1421, Drivast (11 km severoistočno od Skadra) 1442, Bar 1443. Za Svač nismo mogli da utvrđimo tačno vreme njegove okupacije. Nije isključeno da je ovaj grad, koji se nalazi 20 km na jugozapadu-zapadu od Skadra, pao zajedno sa njim.

Zašto je onda Marić izbacio iz srpske numizmatike ovu teritoriju koja je ne samo u državno pravnom pogledu ulazila u sastav srpske države u toku dva do dva i po veka, već koja joj je, u svom najvećem delu, pripadala i etnički? Zar ti gradovi nisu bili u rukama srpskih vladalaca i feudalaca? Zar srpski prestolonaslednici ne vladaju Zetom u svojstvu mladih kraljeva? Ljubića možemo opravdati time što u vreme kada je on izdao svoj Opis, novci ovih gradova nisu bili poznati, niti se tačno znala hronologija gradskog novca bez imena vladara. Pa ipak, Ljubić je bar uvrstio među srpske novce do tada poznate vrste Skadra i Kotora kao i bakarni folar cara Uroša pogrešno pripisan Kotoru, koje su bile neposredno vezane za srpsku državu preko vlastača čiji se likovi i natpisi na njima pojavljuju. Ako Štokert, Austrijanac, koji ne poznae našu istoriju, uvrišće pomenute gradove (sem Kotora) u Severnu Albaniju, njemu se može oprostiti. Ako to čini kralj jedne zemlje koja je imala imperijalističke pretencije na naše Primorje, njegove razloge možemo da shvatimo. Ali, ako to čini kustos Narodnog muzeja u Beogradu, njega ne možemo ni da shvatimo, ni da opravdamo ni da mu oprostimo.

Marić ne može opravdati ni činjenica da najveći deo tih gradova danas pripada NR Crnoj Gori. On nije izostavio ni Skopje, glavni grad današnje NR Makedonije. Uostalom, zašto Marić smatra da srpske novce, novce Balše III, a odbacuje kotorske dinare; prihvata novce Đurđa II Stracimirovića, a izostavlja njegove dinare koji nose na drugoj strani sv. Stefana skadarског; priznaje gradske novce Novog Brda, Skoplja, Prizrena, Rudnika i Smedereva, a ne prihvata gradske novce Skadra, Bara, Kotora, Svača, Ulcinja i Drivasta?

³¹⁹ Ljubić, n. d., Tab. VI, br. 23; Numizmatičar, broj 1 (sa braon koricama), 33.

³²⁰ Marić, n. d., 37—38.

³²¹ Isto, 61.

³²² K. Štokert, n. d., Numizmatische Zeitschrift, Band XLIII.

³²³ Corpus nummorum italicorum, Tom VI.

U vezi sa izostavljenim novcem primorskih gradova treba posebno istaći da se u ovoj grupi novca nalazi jedina novčana vrsta kralja Konstantina, sa svetim Stefanom skadarskim na drugoj strani (Ljubić, Tab. XIV br. 17) koja pripada Milutinovom sinu.³²⁴

Od većeg značaja za naše istoričare je i dinar Đurđa II Stracimirovića sa sv. Stefanom skadarskim, koji ne nalazimo u Ljubićevom Opisu,³²⁵ i kotorski poludinar cara Uroša, koji dosad, koliko nam je poznato, nije bio objavljen u našoj zemlji.³²⁶ Sličan je slučaj sa nekim bakarnim novcima, specijalno sa novcima gradova Drivasta i Svača.

Marić izostavlja i pojedine feudalce iz krajeva koje priznaje za srpske. Tako, naprimjer, bez ikakvog objašnjenja izostavlja novac Konstantina Dejanovića. (Ljubić, Tab. XIV, br. 15.)

Zadržimo se na drugim vrstama koje su izostale iz Marićeve klasifikacije.

Kod Vukašina Marić propušta vrstu koja nosi u naličju dug neprotumačen i nepovezan latinski natpis. (Ljubić, Tab. X, br. 26).³²⁷

Isti se slučaj ponavlja kod kraljice, koju Sarija naziva Jevrosinom. (Ljubić, Tab. XI, br. 5).³²⁸

Kod Đurđa Brankovića Marić izostavlja vrstu koju je objavio J. Petrović sa lavom, na jednoj, i krupnom Isusovom glavom, na drugoj strani, bez ikakvog natpisa.³²⁹

Kod Dragutina Marić izostavlja vrstu na kojoj krunisani kralj prima krst (Ljubić, Tab. V, br. 7). Napominjemo da se ova vrsta nalazi u veronskoj ostavi.³³⁰

Kod Dušanovih novaca on izostavlja vrstu sa šlemom sa natpisom STEFAN REX, koja se nalazi u ostavi iz Novih Banovaca, koja je objavljena pod njegovim imenom.³³¹

Kod Stefana Lazarevića izostavlja čitavu seriju od 9 vrsta. Šest od njih ne mogu se spomenuti sa prihvaćenim tipovima čak ni po Marićevim shvatanjima.³³²

Zasebnu grupu njegovih propusta čine neprotumačeni srpski novci.³³³

³²⁴ Pretpostavka koju je Štokert zastupao, da je to novac Konstantina Balšića, nazujući ga pritom, iz nema nepoznatih razloga, despot Konstantin (Numismatische Zeitschrift, Band XLIII, 79) teško bi se mogla održati, usled naziva Rex. Up. Šafarik, Glasnik IX, 271—2; Sarija, Starinar III ser., Tom III, 76.

³²⁵ Ovaj je novac prvi objavio Vjekoslav Celestin u Glasniku zemaljskog muzeja VIII, 1896, 383—7. Kasnije ga je objavio i Štokert, Numismatische Zeitschrift, Band XLIII, 77—79 i Corpus nummorum italicorum, Tom VI, Tab. XXXII, br. 8—9.

³²⁶ Numismatische Zeitschrift, Band XLV, 130, Corpus nummorum italicorum, Tom VI, Tab. XXVII, br. 9.

³²⁷ On pogrešno uključuje tu vrstu u svoj tip VI, što se vidi iz natpisa na licu novca.

³²⁸ Ovde Marić meša vrste sa i bez toga natpisa što se vidi iz upoređenja teksta na str. 89, tip II i slike Tab. XVIII, br. 5—6.

³²⁹ Numizmatičar, broj 1 (sa braon koricama), 16, vrsta 26.

³³⁰ Čremošnik: Razvoj... Tab. br. 20.

³³¹ Marić, n. d., Tab. XLII/III br. 3.

³³² J. Petrović, n. d., Tab. br. 8, 11, 15, 42, 43 i 45, kao i br. 118, 60 i 42 u tekstu. Pored toga ovome treba dodati i mali novčić sa dvoglavim orlom (Ljubić, n. d., 193, br. 23; Glasnik III, 246—7; Tab. VIII, br. 91) koji danas posle otkrića dve vrste novca Stefana Lazarevića sa dvoglavim orlom očevidno pripada ovome (up. Nastavnik, 1894, 135—6), što se vidi i po njegovim drugim numizmatičkim karakteristikama, težini i činjenici da je mandorla na poludinaru. Pored toga napominjemo da Marićev tip X/1 despota Stefana Lazarevića, uključivši i štamparsku ispravku, ne postoji, ukoliko to nije vrsta, koju nalazimo na Marićevoj tab. LX, br. 17—18, netačno opisana, a da su tipovi XIV i XV/2 pogrešno opisani, jer na njima vladar stoji.

³³³ Naprimer novac misterioznog Jedra (?), koji Ljubić proglašava novcem Dmitra (Ljubić, Tab. XV, br. 17), i nekoliko drugih vrsta sa te Ljubićeve tabele, kao i br. 4 na str. 192 Ljubićeve knjige, o kojima se Marić uopšte ne izjašnjava ili ih jednostavno, ukoliko ih nade u ostavama, proglašava falsifikatima (Naprimer Marić, Tab. LIV/LV br. 17, Tab. LVIII/LIX br. 7). Prvi od navedena dva novca (Ljubić, Tab. XV, br. 23) pojavljuje se u tri razne ostave (Kosovo, Belovo i Uroševac), te otustvo natpisa nije dovoljan razlog za njegovo izbacivanje iz redovnih emisija (Marić, n. d., 383—384). Njegova pojava u poslednje dve navedene ostave i njegov tip pokazuje da je u pitanju Dušanov dinar.

Propust u odnosu na literaturu pretstavlja i izostavljanje pomena jednog novca Lazara Đurđevića, koji je bio citiran u Kovačevićevom prisutnom predavanju (Nastavnik 1894, 135).

Mada Marić kaže da „Ljubić spominje jedino bakarne novce kraljeva Uroša I i Dragutina.“ (Marić, n. d., 72), to nije tačno. U Ljubićevom Opisu nalazimo i bakarne novce Lazara, kao i bakarne novce cara Uroša grada Ulcinja, koji je on pogrešno pripisao Kotoru (Ljubić, Tab. X, br. 13—15 i Tab. XI, br. 24).

Marićev pregled je nepotpun i zato što je Marić za njegovu izradu koristio ograničen materijalni fond.

Marić ima potpuno pravo kad podvlači da je zborka Narodnog muzeja u Beogradu prestatvljala važan oslonac za proučavanje srpske numizmatike,³³⁴ ali pri tom on zaboravlja da se ni jedno lice koje je pokušalo da prikaže celokupnu srpsku numizmatiku (Šafarik, Ljubić) ili novce pojedinih vladara (Jozo Petrović) nije služilo samo ovom zbirkom, kao što je to uradio D-r Marić. Kad neko pristupa izradi novog celovitog i sistematskog pregleda srpske numizmatike, kako to Marić naziva „nova klasifikacija sveg srpskog novca kovanog u Srednjem veku“³³⁵ ovaj se paosao mora obaviti sa većim osećanjem odgovornosti. Na prvom mestu, ne smiju se zaobići najvažnije pristupačne javne i privatne zbirke, pošto zbirka Narodnog muzeja nije jedini za nauku interesantni fond ove vrste.

Jasno je da se ni od kog ne može tražiti da dà potpuni pregled svega što je ikada postojalo, pošto mnogih stvari nema ili su nepristupačne.³³⁶ Pa ipak od onoga ko pokušava da celokupni pregled traži se da bar konsultuje glavne fondove.

Predimo na drugo pitanje koje smo postavili. Šta je u Marićevom pregledu srpske numizmatike zaista novo? U njemu zaista ima dosta važnih detalja po kojima se on razlikuje od Ljubića, ali sve to nije Marićev doprinos. Da bismo utvrđili stvarni udeo Marića u njenoj izradi, pogledajmo kakve je nove vrste ili opredeljenja Marić uneo u ovaj pregled.

Od vrsta koje ne postoje kod Ljubića veliki deo uzet je od drugih autora. Sve ove autore Marić pominje u svojoj knjizi. Pa ipak, način kako je stvar prikazana u tabelama, stvara utisak kao da je nešto novo i onda to nije slučaj.³³⁷

Kod opredeljenja pojedinih vrsta ovi su propusti još izrazitiji.

U svojim tabelama Marić često polazi od Ljubića, koga navodno ispravlja, mada je to bilo u stvari već ispravljeno, što je rečeno u prethodnom tekstu.³³⁸

U drugim slučajevima prečutkuje se uopšte činjenica da je ovu ispravku neko već izvršio. Tako, naprimjer, Marić ispravlja Ljubića u vezi sa dodeljivanjem novca sa natpisom Branko,³³⁹ zaboravljajući pri tom da je već Lj. Kovačević dodelio ovaj novac sebastokratoru Branku Mladenoviću.³⁴⁰ Prečutkujući ovo Kovačevićovo opredeljenje, Marić navodi samo prvočitno mišljenje ovog autora, koje je on pet godina docnije napustio.³⁴¹

Najkrupniji propust odnosi se na veću grupu novaca na kojima je prestatvlen rogati šlem,³⁴² koje je Ljubić pogrešno dodelio Lazaru i Stefanu Đurđeviću. Opredeljenje ova četiri tipa izvršili su Lj. Kovačević i J. Petrović, i dalji detaljnju argumentaciju.³⁴³

O svemu tome Marić ne pominje ni reči.³⁴⁴

Tek sada, utvrdivši pravu ulogu prethodnika, možemo se osvrnuti na stvarni doprinos Marića.

Među uspešna Marićeva opredeljenja starih i poznatih vrsta dolazi:

Prvo, dodeljivanje Stefanu Lazareviću novca sa slovima poređanim oko centralnog slova Δ, koja je Ljubić pripisao Konstantinu (Ljubić, Tab. XIV, br. 16). Ovo je opredeljenje učinjeno, mada to Marić nigde ne kaže, na osnovu činjenice da su se dva primerka tog novca pojavila u prokupaćkom nalazu. Treba napomenuti da je ovaj novac pravilno opredelio i Janko Šafarik.³⁴⁵

³³⁴ Marić, n. d., 2—3.

³³⁵ Isto, 61.

³³⁶ Naprimer, inostranstvo ili sitne ili privatne zbirke.

³³⁷ Naprimer, primedba kod novca patrijarha 107.

³³⁸ Tako naprimer, sledeća opredeljenja pominju se samo u uvodnim tekstovima: Đurđad I Balšić tip I, II/1, II/2 i III; Jevrosima tip I i II; Vukašin tip I, III/2 i VI sa natpisom БЛАГОВЕРНИ КРАЈЛ.

³³⁹ Marić, n. d., 90—92.

³⁴⁰ Nastavnik, 1894, 136.

³⁴¹ Marić, n. d., 91, nap. 62. Uostalom i sam materijal koji Ljubić iznosi (Ljubić, n. d., 190) ide u prilog Branka Mladenovića. Napominjemo da smo odbacili dopunski Marićev dokaz za oznaku kovnice u Plani. — Vidi str. 108. Među propuste ove vrste treba uneti i opredeljenje Dragutinovog tipa II i obe podvrste tipa I Vladislava II koje je izvršio Lj. Kovačević, kao i Milutinovu vrstu I/1, čije je utvrđivanje otpočeo Čremošnik.

³⁴² Radi se o sledećim novcima: Lazar tip I, knez Stefan Lazarević tip III i despot Stefan Lazarević tip IV i XVIII.

³⁴³ Nastavnik, 1894, 135—6; J Petrović n. d., 3—4; Vidi članak B. Sarije u kome je on, na osnovu zaječarske ostave, utvrđio da neki novaci Stefana Đurđevića pripadaju Stefanu Lazareviću (Starinar, III serija, Tom III, 79; Saria, Entwicklung..., 56—7).

³⁴⁴ Napominjemo da prisustvo jednog primerka velikog rogatog novca u nalazu iz Prokuplja, koji zahvata emisiju Stefana Lazarevića kao despota, a samo dva novca Đurđa Brankovića sa nazivom gospodin, potvrđuje Kovačevićovo i Sarijino opredeljenje.

Drugo, dodeljivanje Đurdu i Lazaru Brankoviću novca (Ljubić, Tab. XIII, br. 26) koji je Ljubić dodelio Đurdu Brankoviću i njegovom sinu Lazaru.³⁴⁵

U nova opredeljenja treba ubrojati i novac gde je na jednoj strani Vuk a na drugoj Jakov, koji je uvršten, u dodatku knjige,³⁴⁷ kao Jakovljev tip I (Marić, Tab. LX, br. 10—12). Mada je ovaj novac bio poznat još ranije,³⁴⁸ Jakovljevo ime nije bilo pročitano.³⁴⁹

U Marićev doprinos ulazi i vremensko razdvajanje novca Stefana Lazarevića na dva perioda izvršeno na osnovu naziva conte i despota.³⁵⁰

Marić pruža i određene dokaze u prilog prvobitnog dodeljivanja novca sa natpisom ГРБГУРВ Grguru Vukoviću, tj. Brankoviću,³⁵¹ koji je izvršio J. Petrović, odustavši kasnije od toga.

Nalaz Grgurovih novaca u Prištini (Drugi prištinski nalaz), gde se oni pojavljuju zajedno sa nekoliko novaca Vuka Brankovića, kneza Lazara i kneza Stefana Lazarevića potvrđuje ovo opredeljenje.

Dodeljivanje novca sa natpisom СТЕФАНЬ Stefanu Musiću,³⁵² čista je pretpostavka. Sve što je rečeno u vezi sa tim ne može da opravlja izmenu opredeljenja, jer se može odnositi i na Stefana Lazarevića u vreme kad nije bio despot. Uostalom, treba podvući da ovim opredeljenjem Marić ustvari dokazuje da Stefan Lazarević nije kovao novac sa srpskim natpisom pre no što je postao despot.³⁵³

Pogledajmo koje je nove vrste srpskog novca Marić objavio u svom pregledu i kako ih je objavio. Tu dolaze:

Novac Jakova, tip III, sa svećem koji stoji u naličju (Marić, Tab. XXIII br. 7—8).

Novac Stefana Dečanskog, koji je Marić pogrešno dodelio Milutinu sa natpisom M REGI VROSII, nađen u ostavi iz Žabara, koji je uvršten u Marićev tip IV Milutina zajedno sa jednim drugim natpisom. (Marić, Tab. XIII, br. 18. Slika naličja data je sa jedne druge vrste i doneta pod br. 12. Za kompletну sliku vidi: Marić, Tab. XL/XLI, br. 5—6.).

Novac Andrije Grope sa njegovim imenom i prezimenom a bez naziva župana, koji je uvršten u Marićev tip I ovog feudalca sa čitavom hrpm drugih natpisa. (Marić, Tab. LX, br. 5. Slika naličja uzeta je od jedne druge vrste i doneta pod br. 8.) Ovaj novac pominje i Lj. Kovačević.³⁵⁴

Novac koji ima Vukov natpis na jednoj strani a Lazarev na drugoj, iz ostave u Čuki, koji je uvršten u Marićev tip I Vuka Brankovića. (Marić, dodatna Tab. LX, čiji broj nije donet u pregledu, slika br. 1—2.)

³⁴⁵ Glasnik Društva srb. slov. V, 215—216.

³⁴⁶ Marić, n. d., 94.

³⁴⁷ Isto, 435.

³⁴⁸ Ljubić, n. d., 170, br. 2—7.

³⁴⁹ Ovim Marićevim tačnim opredeljenjima treba dodati i vrste na koje smo se već osvrnuli u prethodnim odelicima. Radi se o Marićevom II tipu kralja Dušana, Milutinovim tipovima I/1, I/3 i II/1 (samo sa krstom na dršći) i tipu Dečanskog II/2 sa prvim natpisom, koji Marić pravilno dodeljuje sa pogrešnim obrazloženjem.

³⁵⁰ Marić, n. d., 98 i 110. Jednovremeno treba istaći da ne možemo prihvati Marićevu tvrdnju da su Lazarevi novci sa nazivom knez mlađi od onih na kojima piše gospodin knez Lazar. Marić to zaključuje samo na osnovu natpisa, a ovakav naziv susrećemo na poveljama, zaista iza kneza, sve do 1387 godine (Ljubić, n. d., 159; Glas XCII, 156—7.) — Što se tiče Đurđa Brankovića i Marićeve podele njegovih novaca na dva perioda po nazivu, moramo biti rezervisani. Na Đurđevim poveljama iz 1428, 1430 i na pečatu iz 1441, susrećemo intitulacije gde se naziva samo gospodin. Usto, u sačuvanim poveljama do 1413 godine Grgur Vuković se pojavljuje kao glava obitelji. (Ljubić, n. d., 171—2; Glas XCII, 159). Pri tome treba istaći da Marić vezuje novce Đurđeve bez titule despota samo za period 1410—12 mada su nam njegovi razlozi ostali nerastvрljeni. (Marić, n. d., 92, 95, 113.)

Pošto Marić deli svoj pregled na tri perioda, doba kraljevstva, period carstva i doba despota, osvrnimo se i na prve dve jedinice. Kraljevstvo kao zasebnu jedinicu izdvojio je i Ljubić, time što je razdvojio Dušanove kraljevske i carske novce. Što se tiče druge Marićeve jedinice, carstva, ona je ontakva kakva je neodrživa, pošto ide do 1402 godine. Period od smrti cara Uroša, od 1371 do 1402 godine ne može se uključiti u period carstva, jer njega više nema.

³⁵¹ Marić, n. d., 94.

³⁵² Isto, 102.

³⁵³ Što se tiče novca sa natpisom Vlatko prihvatljivije je rešenje Đ. Radojičića da taj novac pripada Vlatku Hranotišu — Glasnik muzeja Kos. i Met. I, 1956, 229—231.

³⁵⁴ Nastavnik, 1894, 136.

Novac Balše III sa pogrešno donetim natpisom,³⁵⁵ koji ustvari glasi

F0Γh - GhRO

iz ostave u Prokuplju, koji je pogrešno uvršten u novce

Đurđa I Balšića³⁵⁶ kao njegov tip IV/1. (Marić, dodatna Tab. LX, čiji broj nije donet u pregledu, slika br. 4. Slika lica uzeta je sa druge vrste i doneta pod br. 3.)

Novac Lazara Đurđevića opisan u dodatku knjige,³⁵⁷ njegova jedina stvarno opublikovana vrsta, pored one koju pomije Lj. Kovačević,³⁵⁸ uvrštena kao Marićev tip I. (Marić, dodatna Tab. LX, br. 19—20.)

Novac despota Stefana Lazarevića sa pretstavom dvoglavnog orla na štitu, iz ostave u Prokuplju, uvršten kao Marićev tip IX. (Tab. XXIV, br. 8. Slika naličja data je sa jedne druge vrste i doneta pod br. 10.)

Novac despota Stefana Lazarevića sa vladarem koji стоји i natpisom Γ—Д (specijalnog oblika) uvršten kao Marićev tip VI (Marić, dodatna tabela LX- čiji broj nije dat u pregledu, slika br. 15. Slika naličja uzeta je sa neke druge vrste i doneta pod br. 16.)

Novac despota Stefana Lazarevića sa sedećim vladacem koji drži mač položen preko kolena, uvršten kao Marićev tip V. (Marić, dodatna Tab. LX čiji broj nije dat u pregledu, slika br. 14. Slika naličja uzeta je sa neke druge vrste i doneta pod br. 16.)³⁵⁹

Zapitajmo se da li je ovakvo objavljanje novih vrsta poželjno i oportuno? Pobrojani komadi objavljeni su bez detaljnog opisa, pošto su dati u okviru uprošćene klasifikacije. Oni su objavljeni bez podataka o težini i obimu, a u najvećem broju slučaju bez autentične slike naličja, čime su možda ispušteni karakteristični detalji, a na svaki način onemogućeno upoređivanje različitih naličja. Sem toga oni su uglavnom objavljeni na brzinu, nakalemjeni u poslednjem trenutku čak i u dodatku, bez povezanosti između slika i teksta, bez dovoljne obrade. Nalaženje njihovih slika i problem utvrđivanja njihovog naličja pretstavlja rebuse koji se moraju rešavati višečasovnim trudom. Zar nije bilo bolje objaviti ih u posebnim člancima uz odgovarajuću solidnu obradu?

Zadržimo se na drugim još nepomenutim greškama Marića koje srećemo u njegovom pregledu. Jedna od najkrupnijih je razvrstavanje novaca Balšića.

Sporne vrste obuhvataju deo novca koji je Ljubić dodelio Balši III (Ljubić, Tab XIV, br. 6—10). Taj deo koji ima natpis M BALSE D GORGI Marić dodeljuje Đurđu I Balšiću. (Marićev tip IV/2.)³⁶⁰

Da je spornu vrstu kovao Balša III, vidimo iz samog natpisa čiji početak glasi M(ONETA) BALSE.. Sporni novac ne može biti novac Đurđa I Balšića, pošto ime Balše prethodi imenu Đurđa. Poredamo li po njihovoj potpunosti sve natpise na novcima koje je Ljubić dodelio Balši III, očvidno je da poslednja dva natpisa pretstavljaju samo varijacije i skraćenja prvog.

³⁵⁵ Marić, n. d., 100 i 433.

³⁵⁶ Vidi str. 124.

³⁵⁷ Marić, n. d., 436.

³⁵⁸ Nastavnik, 1894, 135.

³⁵⁹ Marić obuhvata kao novu vrstu i novac despota Stefana Lazarevića sa vladarem koji drži uspravljen mač na licu i Isusom u mandorli na naličju, nađen u ostavi iz Prokuplja, uvršten kao Marićev tip XIV. Izgleda da to nije nova vrsta, pošto primerak koji odgovara Marićevom opisu nalazimo kod J. Petrovića. — Novac Stefana Lazarevića, Tab. br. 27. — Pošto Marić donosi samo sliku lica (Tab. XXIV br. 19) a sliku naličja uzima sa jedne druge vrste (br. 18) ne znamo da li je to stvarno novitet. Po Marićevim kriterijima to nije sigurno nova vrsta. Uostalom ukoliko je to po normalnim kriterijima nova vrsta, Marić u ovom slučaju, s obzirom na njegov kriterij, nije izostavio jednu vrstu, već je samo objavio kao novu jednu već poznatu vrstu.

Napominjemo da se u Marićevom pregledu nalaze i dve druge vrste, novobrdski novac Đurđa Brankovića i novac Nikole Altomanovića sa latiničnim natpisom koje je Marić objavio u Starinaru br. V.

³⁶⁰ Što se tiče novca Đurđa II Stracimirovića usled velikog zamešateljstva teksta, štamparske ispravke i slike na koju se Marić poziva, uopšte se ne zna kakvo mišljenje Marić zastupa. Po našem mišljenju ispravno je ono što Ljubić kaže, da ovom feudalcu pripada novac objavljen u Ljubićevu tabeli XIV, br. 2, sa natpisom M. D. GEORGI STRACIMIR.

M BALSE GE(!) GEORGIO STRATIMIRI

M BALSE D GEORGI SM

M BALSE D GORG³⁶¹

Iz ovih navedenih razloga smatramo da je novac sa gornjim natpisom novac Balše III, kako je to Ljubić opredelio, a ne, kako to Marić pogrešno tvrdi, Đurđa I Blašića.³⁶²

Što se tiče nove vrste novca na kome na naličju umesto natpisa S LAVRENCIVS M stoji **F0Γh - GhR0** (Natpis ispravljen), koji Marić uvrštava u novce Đurđa

I Balšića, kao njegov tip IV/1 (Marić, Tab. LX, br. 4), izgleda da i on pripada Balši III, pošto je nađen u ostavi iz Prokuplja gde se nalaze uglavnom novci despota Stefana Lazarevića, zajedno sa druga dva novca Balše III i tri novca gospodina Đurđa Brankovića.

Osvrćući se na novac patrijarha, Marić prima pertpostavku S. Dušanića da je patrijarh u pitanju Danilo III ili Sava V.^{362a} Vezivanje ovog novca za Savu V potpuno je neprihvatljivo. Patrijarhov novac nađen je u ostavi iz Malog Bonjinca gde je novac Vuka Brankovića najbrojniji, 111 od 183 komada, dakle gotovo 61% svih primeraka, a Sava V bio je patrijarh tek posle Vukove smrti, od 1399—1416. Sem toga, u ovom je nalazu knez Stefan Lazarević, koji je imao više vrsta novca, zastupljen samo sa jednom jedinom (25 primeraka), što ukazuje da poslednje godine njegovog kneževanja, 1399—1402, tj. prve go-

³⁶¹ Argumenat Marića da svi novci koje je Ljubić pripisao Balši III nisu njegovi negi Đurđa I Balšića i Đurđa II Stracimirovića, „jer se vladar u natpisu na njihovom reversu naziva Georgius Balsa i Georgius Stratimir” (Marić, n. d., 99), jednostavno ne razumemo, pošto novaca sa takvima natpisima kod Ljubića nema, niti to ima ikakve veze sa spornim vrstama.

³⁶² Među Marićevim pogrešnim opredeljenjima treba ubrojati i vrste na koje smo se osvrnuli u prethodnim odeljcima. Radi se o Marićevim tipovima Milutina II/2 i IV, Stefana Dečanskog, I sa oba natpisa, II(1), II/2 sa drugim natpisom, III/1, III/2 sa drugim natpisom i IV.

Uzgred se osvremo na mišljenje B. Hrabaka, koje, po našem shvatanju ide u prilog tome da je sporni novac Balše III kovan Đurđe II Stracimirović. (B. H r a b a k a, O Blašičkim grošima, Istoriski zapisi, god. VI, knj. IX, sv. 1, 188—195). Marić se, dodeljujući najveći broj vrsta Balše III Đurđu I Balšiću, u stvari poveo za Hrabakovim mišljenjem. Pogledajmo na čemu se zasniva Hrabakovo mišljenje. Razlika između novaca Đurđa II Stracimirovića i Balše III nije samo u težini, kako to Hrabak kaže (n. d., 191—192), već i u natpisu koji u drugom slučaju sadrži ime BALSE. Što se tiče analiza težine koju Hrabak vrši ona je neispravna. Prvo zato što uzima i upoređuje jedan jedini novac Đurđa II Stracimirovića (str. 189, 191—2) a znamo da je težina individualnih komada jako varirala. Drugo, jer u jednoj istoj vrsti novca Balše III grupira na jednu stranu teže a na drugu lakše primerke i suprotstavlja ih jedne drugima. Treće, što upoređuje težinu srebrnih dinara Balšića sa bakarnim kotorskim novcima sa oznakom Ugarske ili Tvrta, ne primetivši da su u pitanju bakarni novci a ne groševi.

Uostalom izvestan dokaz da je Balša III, koji je vladao od 1403 do 1421, kovao novac nalazimo i u arhivskim dokumentima. U odredbi korčulanskog statuta iz 1424 godine među stranim novcima koji se nalaze u opticaju na tom ostrvu, pominju se „Grossi balse vel volch boni”. (Ljubić, str. VIII, i Hrabak). Jasno je da se ne radi o novcu Vuka Brankovića, kako to Hrabak pretpostavlja, već o novcima Balšića koji nose šlem sa vučjom glavom. Grossorum Balse pominju se i 1433 godine (Rešetar I, 318). Najzad oni se spominju i u jednom testamentu iz 1452 godine, koji Hrabak citira, kao neki stari dug. Uzmemo li u obzir vreme ova tri pomena, kudikamo je verovatnije da se oni odnose na novac Balše III, koji je umro pre tri, odnosno 10, odnosno kad je u pitanju stari dug pre 31 godinu, nego li na novce Đurđa II Stracimirovića, koji je umro pre 19, odnosno 30, odnosno kad je u pitanju stari dug pre 51 godinu.

U pogledu upoređenja i izjednačenja vrednosti kotorskih i balšićkih groševa, koja se po Hrabaku pojavljuje 1393 godine, treba napomenuti da niješta vrsta srebrnog kotorskog novca nema ni približno sličnu prosečnu težinu, kao što je imaju dinari Balšića. Prosečna težina čirilskih vrsta Đurđa I Blašića iznosi 0,94, a novce sa natpisom M BALSE D GORG 0,96 grama. Svi srebrni kotorski dinari imaju znatno veću prosečnu težinu. Zato dokumenat iz 1393 godine, koji Hrabak citira, ostaje zagonetan.

^{362a} Marić, n. d., 107; S. Dušanić, Srednjovekovni novac Srpske patrijaršije, Beograd, 1946, 12.

dine patrijarhanja Save V ne dolaze u obzir. Prisustvo jedine i verovatno prve vrste Stefana Lazarevića ukazuje da je blago dospelo u zemlju negde oko 1390 godine. Iz tog razloga ovaj se novac može pripisati samo nekome od sledećih patrijaraha: Sava IV (1354—75), Jefrem (1375—9), Spiridon (1379—89) i Danilo III (1390—97).

Marić zadržava i greške koje su se pojavile u Opisu Ljubića. On prihvata Ljubićeve vrste na kojima kralj prima jednostruki krst.³⁶³ Ove vrste pojavile su se kod Ljubića na osnovu njihovog preuzimanja iz starih i u pogledu verodostojnosti problematičnih publikacija, napr. Du Fresne-ove knjige iz XVII veka ili na osnovu oštećenih primeraka. Ni u jednoj privatnoj ili javnoj zbirici koju smo pregledali nema tih vrsta. Njih nije imao ni Marić, ali ih je ipak, usled otsustva kriticizma, uneo u svoj pregled.

Zasebnu grupu Marićevih grešaka pretstavljaju proizvoljna čitanja i reprodukovavanja pojedinih natpisa. Tako, naprimjer, na str. 77, u okviru svog pregleda, donosi natpis MONETA REGIS VROSII, koji ustvari glasi M. REGI VROSII. Natpis na jednom novcu iz prokupačke ostave čita jednom GORGE, a drugi put na istoj strani GEORGIVS RE(X),³⁶⁴ a treći put GHRE.³⁶⁵

Jedan nečitak fragmentarni, više nego prepolovljeni i duplo kovani natpis na novcu Đurđa Brankovića, Marić pretvara u tekst: „[Г(ОСПОДИ)НЬ? СР]ПСКОИ ЗЕМЛЈЕ“.³⁶⁶ U istu grupu spadaju i fantastična čitanja „NOVO MONTE SERVIE (SERPIE ili SERBIE)“.³⁶⁷

Navodeći varijante jednog natpisa sa Dušanovog novca, Marić daje i takve koje nikada nisu publicirane, koje sadrže potpuni tekst DEI GRATIE.³⁶⁸

Ako je Marić filolog po struci i to klasični, to mu ne daje za pravo da proizvoljno i neodgovorno transkribuje natpise, štaviše ovakav nas nehatni prilaz natpisima od strane jednog lingviste i arheologa zaprepašćuje.

Zadržimo se na mnogobrojnim netačnostima opisa novca. Najgrublji primjeri su sledeći:

Kod Dragutinovog tipa III vladalac ne drži mač obema rukama nego jednom. Kod Milutinovog tipa III skiptar nije sa krstom, već krinom.³⁶⁹ Kod vrlo retkog Vukašinovog tipa IV, vladalac ne drži jednostruktur nego trostruktur krst.

Krupnu grešku pretstavlja opis Lazarevog tipa VII, gde je u naličju izostavljeno nisko sedište bez naslona.³⁷⁰

Sa pravom postavljamo pitanje: čemu služe knjige koje kipte greškama svih mogućih vrsta?

Pozitivnu odliku Marićeve klasifikacije, tj. petog odeljka njegove knjige vidimo u tome što su mnoge već poznate postavke iz literature i prakse okupljene na jednom mestu i dobiti izvesnu razradu i obrazloženje.

Marić je spojio materijale Ljubića, J. Petrovića, B. Sarije, kao i neke neobjavljene komade koje je muzej pribavio od Ljubića ili J. Petrovića na ovamo i objavio ih ujedno,

³⁶³ Marić, n. d., Tab. XIII, br. 13 i Tab. XIV br. 6 odnosno Marićev tip I/2 Milutina i II/1 Dečanskog.

³⁶⁴ Marić, n. d., 100.

³⁶⁵ Isto, 433. Naziv blagorodni donet na str. 91 mesto blagoverni verovatno je obična omaška.

³⁶⁶ Marić, n. d., 116. Up. Numizmatičar broj 1 (sa braon koricama), 17, vrsta 32.

³⁶⁷ Marić, n. d., 425. Napominjemo da se dva poslednja čitanja lansirala u javnosti i putem novinske rubrike „Da li znate?“ (Politika, dodatak, str. 1841) Sad kad je javnost već pripremljena ovo se otkriće objavljuje u naučnoj publikaciji. Zar se ovako važni natpisi smiju objaviti bez odgovarajuće uveličane reprodukcije, onako uzgred, polulegalno? Na sličan način lansira se jedna nova teorija o tome da su Srbi počeli da kuju novac čirilicom za potrebe trgovine sa Bugarskom. Ova se postavka već pojавila u rubrici „Da li znate?“ (Politika, dodatak, str. 4277) i čula na jednom Marićevom javnom predavanju održanom u Muzeju primenjene umetnosti.

³⁶⁸ Marić, n. d., 56. — Ovome treba dodati da se kod Marića javlja i neujednačenost natpisa. Tako naprimjer, kod primeraka kraljevskog novca na kojima kralj prima amblem a nema slova S ispred Stefana, Marić stavlja reč REX čas na sredini natpisa (Dragutin, I) čas na kraju (Dečanski, II/2). To se pojavljuje i u slučaju Milutinovog tipa I, kod dva natpisa. To nastaje usled toga što on svoju jedinstvenu vrstu novca čita čas od gornjeg desnog ugla, čas od donjeg levog ugla.

³⁶⁹ Ljubić navodi 44 primerka sa takvim završetkom. Jedini primerak za koji se kaže da ima krst, objavio je B. Nani 1750 god. (Ljubić, 79, br. 16) te se može smatrati kao greška u crtežu.

³⁷⁰ Razlika između naličja Uroša tip I i Milutina tip I, koju nalazimo u Marićevom pregledu verovatno je posledica obične omaške.

unevši pored već učinjenih ispravaka i nekoliko novih ispravaka u njihovom dodeljivanju određenim vlaadaocima ili velikašima. Obavivši ovaj posao, on nije dao nov celokupan pregled srpske numizmatike, jer su za takav pregled bitni sigurni i ujednačeni kriteriji, sistematicnost, izvesna potpunost u odnosu na postojeće zbirke, kompletност u odnosu na objavljene materijale, detaljnija diferencijacija vrsta, pravilnost opredeljenja pojedinih vrsta, kritičnost i autentičnost obrade, kao i preglednost, povezanost sa tekstom i upotrebljivost uopšte priloženog fotomaterijala.³⁷¹

Pošto smo videli da navedena tri osnovna zahteva za izradu pregleda srpske numizmatike kao i ostali zahtevi u tom pogledu nisu bili zadovoljeni u Marićevom slučaju, i pošto smo se upoznali sa Marićevim doprinosom u objavljinju i određivanju pojedinih vrsta srpskog novca, pogledajmo na šta se svodi njegova nova klasifikacija. Ona se uglavnom svodi na grupisanje na jednom mestu građe koja je dosad bila na nekoliko različitih mesta. Pored toga, ovoj je građi dodat neki nov materijal koji je zbirka Narodnog muzeja u međuvremenu nabavila i ispravljene su samo izvesne greške u opredeljenju pojedinih komada.

Da bi se dala nova klasifikacija, nije dovoljno dodati nešto novog materijala i izmeniti dodeljivanje pojedinih komada. Time se samo dopunjaje i ispravlja Ljubićeva klasifikacija.

III. KATALOG OSTAVA. U okviru Marićeve knjige objavljeno je i šest ostava srednjovekovnog srpskog novca, od kojih pet po prvi put.

Ovaj se deo knjige posebno ističe požljivom i visokokvalitetnom obradom. Njegovim objavljinjem dobili smo dragoceni izvorni materijal za dalje proučavanje srednjovkovne srpske numizmatike. Kvalitetni prikaz ostava najčešće proizlazi iz činjenice da se prilikom njihovog objavljinjanja od strane muzejskih kustosu uzimaju podaci koji su prethodno uneseni u inventar, te je objavljinjanje ostave uglavnom objavljinjanje inventara. Pooštreni zahtevi rukovodstva muzeja u odnosu na inventarisanje postojećeg fonda pozitivno su delovali na objavljinjanje pomenutih ostava. Što se tiče ostave koja je u Marićevu knjizi objavljena pod imenom „Ostave s nepoznatog nalazišta na jugu naše zemlje“, ona je nađena 1935 godine u selu Dobrištu, a u celosti je brojala oko 782 komada. U njoj su nađena i četiri novca Pavla Šubića i sina mu Mladena II.³⁷²

Objavljujući pet novih dosad nepublikovanih ostava srednjovekovnog srpskog novca i ističući njihov značaj, Marić očevidno pokušava da obesenci gotovo sve ostale dosad publikovane ostave ove vrste. Pored ostava koje su objavljene u njegovoj knjizi Marić kaže da je od Šafarika na ovamu „za proteklih sto godina“ samo jedna ostava srednjovekovnog srpskog novca, kičevska, „proučena kako valja“. ³⁷³ Pored kičevske ostave po Mariću su dosad publikovane samo „još dve“ ostave, Malo Bonjince i Stobi, ali za njih Marić kaže „da se ne mogu smatrati naučno obrađenim“. Za istraživače, ostava kao istoriski izvor publikovana je čim je opisana sa dovoljno podataka i na način koji omogućuje njen korišćenje. Njima nije potreban istoriski komentar.

Pogledajmo kako stvar stoji sa dosad objavljenim ostavama. Do pojave Marićeve knjige mogu se uvrstiti po tom kriteriju u obrađene, sledeće ostave, poređane po godinama njihovog objavljinjanja.

1. KOSOVSKA OSTAVA. Ova je ostava najvećim svojim delom publikovana. Pošto je ona obuhvaćena Ljubićevim Opisom, imamo sasvim detaljan pregled 2135 komada koja je ona sadržavala.³⁷⁴ U toj ostavi nađeni su prvi put: novac Nikole Altomanovića i dve nove vrste novca koji je kasnije dodeljen Đurdu I Balšiću. Ako Ljubić u pojedinim slučajevima nije umeo da izvede pravilne zaključke iz ove ostave, to su već učinili ili će učiniti drugi. Pogrešno opredeljenje nekih novaca koje je Ljubić pripisao Đurdu II Stracimiroviću³⁷⁵ a koje Marić navodi kao dokaz da pojedine ostave nisu bile do danas potpuno iskorisćene,³⁷⁶ ispravio je delimično u literaturi još 1925 godine B. Sarija, dodelivši jedan od kosovskih komada Đurdu I Balšiću.³⁷⁷

2. KIČEVSKA OSTAVA. Deo ove ostave koji je B. Sarija objavio 1925 godine obuhvata 345 dinara. Nalaz sadrži novce počev od Stevana Dečanskog.³⁷⁸ On je, po našem mišljenju, dospeo u zemlju negde oko 1373 godine, pošto mi vezujemo čiriličke natpise na novcu Đurđa I Balšića za zauzeće Prizrena od strane ovog velikaša (septembar 1372 god.).

³⁷¹ Napominjemo da otsustvo individualiziranih slika naličja pored reproduciranog novca znatno smanjuje upotrebljivost Marićevog celokupnog pregleda srpske numizmatike i onemogućuje samostalnu upotrebu slika, naprimjer, kao priručnika za određivanje vrsta.

³⁷² Numizmatičke vijesti, god. I, 1939, br. 4, 8.

³⁷³ Marić, n. d., 8.

³⁷⁴ Ljubić, n. d., str. IV.

³⁷⁵ Ljubić, n. d. 184.

³⁷⁶ Marić, n. d., 2—3.

³⁷⁷ Starinar, III ser., tom III, 1925, 77; Marić, n. d., 99.

³⁷⁸ Čije novce Sarija utvrđuje po Ljubiću kao Dragutinove.

a usto ostava sadrži i novce sa natpisom ...БЛАГОВЪРНН КРАЛЈ koje Sarija veže za period neposredno posle Maričke bitke i gotovo sve vrste Markovih novaca, na kojima ovaj nosi naziv kralja. Naličja pobjojanih vrsta (sem Đurđa I Balšića) i njihove druge osobine ukazuju da su oni kovani za vreme ili neposredno posle Vukašinovih emisija. U njoj se prvi put pojavljuje novac Draguša Dejanovića, a na osnovu nje je određen i novac Đurđa I Balšića i kraljice Eurosime (?).³⁷⁹

3. VERONSKA OSTAVA. U ovoj ostavi, za koju Čremošnik kaže da je sklonjena najranije 1284 godine, među brojnim mletačkim matapanima nadeno je 37 srpskih dinara. Mada je ostava publikovana u Italiji 1930 godine od Giuseppe Gerola u jednom časopisu koji se kod nas ne može naći,³⁸⁰ ona je što se tiče njenog srpskog dela uglavnom postala pristupačna našoj naučnoj javnosti preko reprodukcija i komentara koje je Čremošnik objavio 1933 godine.³⁸¹ Na osnovu ove ostave utvrđeno je da izvesne varijante tipa matapana sa gologlavim kraljem koji prima barjak od Sv. Stefana i natpisom VROSIVS- S. STEFAN/REX karakterističnih stilskih odlika pripadaju Milutinu.

4. OSTAVA IZ MALOG BONJINCA. Ovu ostavu objavio je Jozo Petrović 1934 godine. Njen objavljeni deo obuhvata 162 groša. Jedan deo neobjavljenog materijala, 15 komada, propao je za vreme Drugog svetskog rata uglavnom uništenjem gimnaziskog muzeja u Leskovcu, dok se nepublikovani ostatak od 10 komada nalazi u našoj zbirci. U članku u kome je taj nalaz obrađen prvi put su objavljeni novac čelnika Smila i novac patrijarha.³⁸²

Da bi umanjio značaj objavljivanja ove ostave, Marić kaže: „Objavljene su, doduše, još dve — jedna iz Malog Bonjinka, a druga iz Stobija, ali se za prvu od njih ne zna tačno kako je nadena i šta je sve sadržavala, dok je od druge dat samo sadržaj bez opisa pojedinih komada i postavljanja problema koji su sa njom u vezi, tako da se te ostave ne mogu smatrati naučno obrađenim“.

Pogledajmo kako stvar stoji sa ostavama koje Marić objavljuje. Jedna od njih je nabavljena u dva maha 1935 i 1937 g. od „skopskih menjača i zubotehničara“, nadena je na „nepoznatom nalazištu na jugu naše zemlje“. Uopšte se ne zna koliki je bio nalaz. Sam Marić kaže da „o njoj nema nikakvih podataka“.

I o drugoj ostavi (Žabare) „nema nikakvih podataka“. Jedino je u inventaru zabeleženo da je dobijeno 55 novčića nađenih „ispod Žrvnja“, „posredovanjem nekog kafedžije iz Aranđelovca“. Na kesi je bilo „zabeleženo da je ona iz Božurnje ili Žabara“.

Za treću ostavu (Novi Banovci) Marić kaže: „Nema nikakvih podataka kako je ova ostava nađena, šta je sve u njoj bilo i šta je od toga nabavljeno za muzej“.

Niko ne poriče naučni značaj ostava koje je Marić objavio, ali je potrebno istaći da je Marić nelogičan kad napada navedenim argumentima obradu ostave iz Malog Bonjinka, koja je pedantno i najdetaljnije opisana i ilustrovana crtežima i fotografijama. Iz upoređenja gornjih citata može se zaključiti samo jedno: da je ostava iz Malog Bonjinka, ostava koja se može smatrati obrađenom, a da su ostave koje je Marić objavio manje vrednosti. Ovakav zaključak ne možemo prihvati. Mi ga činimo samo da bismo ukazali kuda vode naporci da se omalovaži doprinos drugih, u konkretnom slučaju doprinos Joze Petrovića na proučavanju srpske numizmatike.

Marić je još na jedan način pokušao da ospori značaj objavljivanja ove ostave. Pozivajući se na naslov članka u kome je ona objavljena, a koji glasi: „veoma retki srednjovjekovni grošići iz sela Malo Bonjince kod Vlasotinca“, iskrivljujući pri tom taj naslov u „NEKOJI RETKI...“ Marić kaže: „izgleda da su u Muzej dospeli i da su objavljeni samo redi komadi te ostave, tako da nam njen stvarni sadržaj ne bi bio poznat“.³⁸³ Ako se pročita uvodni deo tog članka i pogleda prikaz materijala u kome se, naprimjer, nalaze čitave serije primeraka iste varijante, ništa ne daje za pravo Mariću da učini takav zaključak.

5. OSTAVA NOVACA ĐURĐA BRANKOVIĆA. Deo ove ostave, koji je Joze Petrović objavio u maju 1935 godine, obuhvata 28 primeraka novca Đurđa Brankovića, među kojima nalazimo dotada nepoznate sitne novce Smedereva i Rudišta.³⁸⁴

6. OSTAVA IZ STOBIJA. Ovu ostavu objavio je Jozo Petrović 1940 godine. Pri tom je on dao brojeve po Ljubiću i fotografije.³⁸⁵

³⁷⁹ Starinar, III ser., tom III, 73—91.

³⁸⁰ „Rassegna Numismatica“, knj. XXVII, 177.

³⁸¹ Gr. Čremošnik, Razvoj... 27—34, 43—44, Tabela I i II.

³⁸² Starinar, III ser., tom VIII—IX, 14—27.

³⁸³ Marić, n. d., 10—11.

³⁸⁴ Numizmatičar br. 2, str. 29.

³⁸⁵ Umetnički pregled, 1940, br. III, 108. Ovu ostavu Marić ponova objavljuje u svojoj knjizi sa svim potrebnim opisima i fotografijama.

Za dve druge ostave možemo reći da raspolažemo sa izvesnim delimičnim podacima. O jednoj od njih, Zaječarskoj,³⁸⁶ govorи se na više mesta.³⁸⁶ O drugoj, Prištinskoj (Kosovo Polje), izvesne podatke je objavila štampa,³⁸⁷ a druge nalazimo kod Jozе Petrovića,³⁸⁸ koji je objavio i jednu nepoznatu vrstu grošića grada Skoplja iz togа nalaza.

Iz izloženog vidimo da je, uprkos raznih pobrojanih i nepobrojanih nedostataka u objavlјivanju ostava i različitog kvaliteta njihovog opisa, a samim tim i upotrebljivosti, do Marićeve knjige već bilo objavljeno 6 ostava, a sa delimično objavljenim, 8 ostava. Dakle, i na ovom polju prilično je učinjeno pre klasičnog filologa Marića i pored kičevske ostave, koju je objavio njegov nastavnik B. Sarija.³⁸⁹

Jasno je da je dosadašnje objavlјivanje ovih ostava imalo mnoge svoje nedostatke. To je delimično bilo uslovljeno stanjem naše nauke i naših muzeja kao i sposobnošću pojedinih autora da shvate značaj i uspešno obrade publikovane ostave.

Pri tom ne treba zaboraviti da se i publikovanju najbolje obrađenih ostava, naprimer, kičevske, mogu staviti ozbiljne zamerke,³⁹⁰ što nikako ne znači da neko želi umanjiti njen veliki značaj u istoriji naše numizmatike i činjenicu da objavlјivanje ove ostave stvarno pretstavlja metodološku prekretnicu u razvitku ove naučne grane kod nas.

Zadržimo se na otsustvu zaključaka kod izvesnih objavlјenih ostava. Ti zaključci često postoje i onda kada nisu tekstuuelno formulisani. Tako napr. iz ostave Malo Bonjince vidimo: a) da je Smil koji je imao novac bio savremenik Vuka i Lazara, b) da je to bio i Jakov, c) da je srpski patrijarh koji je živeo u to doba kovao novce i d) da novci Stevana Lazarevića određenog tipa sa conte Stepan pripadaju njegovoj najstarijoj emisiji sitnog novca itd. Na kraju treba podvući da ne treba uvek insistirati na zaključcima i donositi ih po svaku cenu. Za nauku je korisnije kada se na solidan način objave izvorni podaci nego li kad se čine nepravilni i brzopleti zaključci.

Najzad, treba podvući da bi Marić mnogo više doprineo nauci da je umesto svoje klasifikacije objavio još nekoliko velikih ostava srednjovekovnog srpskog novca, koje već decenijama leže u rezorima Narodnog muzeja u Beogradu, kao što je to napr. slučaj sa studeničkom, od koje Narodni muzej ima 590 komada,³⁹¹ smederevskom, koju on u svojoj knjizi uopšte ne поминje, ili zaječarskom, o kojoj govorи da mu je poznata a za koju kaže da je nadena između Zajecara i Knaževca 1910 godine i da se sastoji od 65 komada srpskog novca, pored bugarskog i turskog.³⁹² Objava ovih zaboravljenih ostava aktuelnija je i od šest novih grupnih nalaza koji su nabavljeni posle Drugog svetskog rata, za koje ima izgleda daljeg upotpunjavanja. (Prokuplje, druga Prištanska, Košutnici, Prekovce, Uroševac, Novi Pazar). Narodni muzej imao je dovoljno vremena da prouči i jednom već publikuje te stare ostave. Sve se ostave i grupni nalazi moraju publikovati da bi postali pristupačni naučnoj javnosti, a ne samo one za koje se pojedini kustosi zainteresuju u vezi sa svojim studijskim radovima.

Uostalom, studiska obrada ne mora da bude vezana za publikovanje ostava, kao što se to desilo ovog puta. Pritom treba istaći da studiska obrada ne zavisi isključivo od ostava, kako to Marić zastupa. Studije se rade na osnovu celokupne postojeće dokumentacije, arhivskog materijala, pojedinačnog numizmatičkog materijala, ostava i literature. Štaviše, tu nikada nema definitivno obrađenog materijala, već se uvek nađu nova pitanja za rešavanje.

Publikovanje ostava je poželjno između ostalog i zato što Marić kao kustos muzeja ne dozvoljava da neko van muzeja studiski obrađuje u muzeju postojeći numizmatički materijal. O tom pitanju postoje dve pismene pretstavke upućene Srpskom numizmatičkom društvu, pisma G. Orlova, lektora Univerziteta i S. Dušanića, upravnika crkvenog muzeja.

³⁸⁶ Starinar, III ser., tom III, 79; Starinar III ser. tom VIII—IX, 21—22; J. Petrović, n. d.; Sarija, Die Entwicklung..., 56—7.

³⁸⁷ Politika, 7 april 1932; Vreme, 21 avgust 1932.

³⁸⁸ Starinar, III ser., tom VIII—IX, 20—22.

³⁸⁹ U svojoj knjizi Marić kaže: „U isto vreme, ne bez osećanja ponosa, konstatujem da su, u ovome veku, na proučavanju srpskog srednjovekovnog novca najviše uradili baš klasični filolozi, moј nastavnik numizmatike dr Balduin Sarija obradom kičevske ostave i, evo, ja ovim studijama“ (Marić, n. d., VI). Nasuprot ovoj tvrdnji treba podvući da su velike i vrlo značajne priloge srpskoj numizmatici dali u ovom veku Mih. Dinić, Gr. Čremošnik, J. Petrović i K. Štokert.

³⁹⁰ Tako naprimjer, transkripcija slova kao oznaka kako je defektna. Ova ne odgovaraju varijantama Ljubića na koje se B. Sarija poziva. Usto otsustvuju fotografije.

³⁹¹ Marić, n. d., 30.

³⁹² Marić, n. d., 9—10.

Što se tiče mog slučaja, ja sam zaista, sa dozvolom druga Koša, pomoćnika direktora obradu. Dosad sam razgledao brojne muzejske zbirke u svetu, specijalno srpske novce, a nigde nisam nailazio na takve teškoće. Naprotiv, svi su kustosi bili neobično ljubazni i da pregled materijala pod ovakvim uslovima onemogućuje bilo kakvu njegovu studijsku muzeja, video gotovo sve novce srpske zbirke. Pa ipak, Marić mi ih je pokazao u velikoj žurbi, a pri tom mi je izričito zabranio da išta pribeležim. Jasno je dozvoljavali detaljan pregled, beleške i fotografisanje. Nasuprot Mariću, stari kustos numizmatičke zbirke beogradskog Narodnog muzeja J. Petrović, ispravno je postupao u ovakvим slučajevima. Tako je napr. dozvolio Čremošniku da prouči kragujevačku ostavu.³⁹³

Činjenica da samo jedno lice ima pristupa u toku više decenija do novonađenih ostava srpskog novca, koje se usto sve odreda raznim putevima koncentrišu na jednom mestu i objavljuju sa zakašnjenjem a u vezi sa dokazivanjem određenih postavki, pretstavlja pravu opasnost po nauku. U njoj će se na taj način ustaliti razna pseudonaučna shvatanja, „zasnovana na ostavama“. Jedino ispravno i logično rešenje bilo bi da ostave, koje nisu nađene u toku arheoloških iskopavanja, budu pristupačne svima onima koji se studiški bave numizmatikom. Zamislite kako bi naša nauka izgledala kad bi arhivski fondovi bili monopol arhivara koji bi ih ljubomorno čuvали i sprečavali njihovu konsultaciju? Takav monopol postoji u numizmatičkom deljenju Narodnog muzeja u Beogradu.

IV. OPŠTI OSVRT NA MARIĆEVU KNJIGU. Posle pojedinačnih osvrta na najvažnija pitanja kojima se Marić bavio, zadržimo se na knjizi kao celini.

Glavni doprinos Marića sastoji se u publikovanju solidno opisanih ostava i u po-kretanju izvesnih pitanja kojima se godinama niko nije bavio.

Iz svega navedenog vidimo da je doprinos Marića značajan, ali mnogo skromniji u odnosu na njegove formulacije i shvatanja.³⁹⁴ Ova naša konstatacija nikako ne treba da znači da želimo umanjiti taj doprinos. Sve naše rezerve i kritičke primedbe proizilaze iz značaja koji pridajemo numizmatici kao takvoj.

Usled činjenice da je Marićeva knjiga posle Ljubićevog „Opisa“ po obimu najveće delo iz oblasti srednjovekovne srpske numizmatike i jedini nov pokušaj celovitog osvrta na ovo pitanje, usto zasnovan na prividno ispravnoj argumentaciji, nismo smeli da olako pređemo preko Marićevih grešaka. Numizmatika, kao pomoćna i jako specifična istorijska nauka, dostupna je samo malom broju stručnjaka, ali se njenim rezultatima služe svi oni koji obrađuju odgovarajuću istorijsku epohu. Ako se na Marićeve greške ne bi na vreme ukazalo, veliki deo istoričara koristio bi njegove podatke bez potrebne rezerve. Na taj bi se način ove greške uvukle u jedan deo naše istorijske literature, a to bi imalo dugotrajne posledice i teško bi se dalo ispraviti. Zato smo bili primorani da u samom početku prilično oštro istupimo povodom ove knjige i ukažemo na njene bitne nedostatke. Osnovno u slučaju Marića jesu izvesne njegove metodološke slabosti u prilaženju materijalnim činjenicama. Srednjovekovna srpska numizmatika po svom značaju i naučnom interesu zahtevala je ozbiljniji prilaz tom pitanju.

Pobrojani metodiski nedostaci ukazuju da nije dovoljno biti klasični filolog i raspola-gati numizmatičkim materijalom i literaturom da bi se čovek uspešno mogao baviti numizmatikom, već da je potrebno temeljnije upoznati istorijsku problematiku, ovladati metodolo-gijom naučnog rada i uložiti više kritičnosti u svoj rad. Da li je neko po školi klasični filolog, istoričar ili pravnik, nije bitno.³⁹⁵ Usto, studijski rad ne sme se svoditi na prostu prikupljanje podataka i misli o njihovu površnu obradu. On zahteva izoštreno kritičko pri-laženje ovim podacima, odgovarajuće produbljivanje i sintezu problema.

Kvalitet jednog rada ne zavisi od njegove veličine i sveobuhvatnosti. Marić bi mnogo bolje učinio da nije išao na izdavanje velike knjige u koju je stavio raznorodne stvari, radeve nejednake vrednosti, završene celine i nedovoljno obrađeni materijal.³⁹⁶ Na taj način kvalitetni delovi ne bi se izgubili u moru nesavladane građe. Mnogo bi više postigao da se ograničio na neka pitanja i dao nekoliko monografskih, solidno obrađenih studija, kao što je, naprimjer, ona o navodnim novcima Vladislava I i usto objavio ostave kao značajnu građu u posebnom izdanju.

Grupišući sve te radeve u jednu knjigu, objavljivajući ih odjednom, Marić je načinio još jednu veliku gresku. Pojedina njegova originalna shvatanja nisu imala prilike da se izlože naučnoj kritici, detaljno pretresu i sazru. Dve pogrešne teze, teza^o latiničkim natpi-sima stavljanim na srpski novac za potrebe spoljne trgovine i teza o slovnim oznakama kao

³⁹³ Čremošnik, Razvoj..., 20.

³⁹⁴ Marić, n. d., VI. Naša napomena 389.

³⁹⁵ U svojoj knjizi Marić kaže: „Metodski nedostaci dosadašnjeg proučavanja starog srpskog novca sasvim su razumljivi kada se ima na umu da su se srpskom numizmatikom uglavnom bavili istoričari“ (Marić, n. d., 3).

³⁹⁶ To se najbolje vidi u pogovoru.

oznakama kovnica upropastile su celu Marićevu knjigu, pošto je Marić njima prilagodio sve svoje izlaganje, a zanemario ono „što činjenice govore“.

Zaista je čudno da u tim uslovima Marić dolazi u nekim slučajevima do tačnih zaključaka, uprkos nedovoljnih dokaza. To ukazuje da se on uveliko koristio trudom svojih prethodnika. Uključivši u svoj rad mnoge postavke nabačene od pojedinih autora ili već prihvaćene od numizmatičara sabirača, on je postigao izvesne uspehe. U drugim slučajevima, ovakav način rada doveo je do mnogih pogrešnih postavki.

Jedna bi se zamerka opšte prirode mogla staviti i samom izdanju. Vreme je da se neko pobrine o uslovima štampanja knjiga u Beogradu, i omogući kvalitetnu štampu foto-klišea. Usled takvih tehničkih slabosti, objavljene fotografije novca teško mogu poslužiti svojoj svrsi.

Na ovu Marićevu knjigu stavili smo dosta ozbiljnih zamerki. Pa ipak, one su sasvim dobromamerne i prijateljske. One mu u daljem radu mogu samo koristiti. S obzirom na materijalne mogućnosti kojima raspolaze,³⁹⁷ Marić će nesumnjivo dati i u buduće značajne priloge našoj numizmatici.

Dr. Sergije DIMITRIJEVIĆ

³⁹⁷ Stalni uvid u fond Narodnog muzeja i njegovu biblioteku, najbogatiju numizmatičku biblioteku u našoj zemlji.